

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra sociální práce

Diplomová práce

Bc. Romana Trutnovská

Rodiny ohrožené sociálním selháním v Karlovarském kraji

Families at risk of social failure in the Region of Karlovy Vary

Praha 2012

PhDr. Hana Pazlarová, Ph.D.

Poděkování:

Děkuji vedoucí mé diplomové práce PhDr. Haně Pazlarové, Ph.D., která mi poskytla cenné rady a připomínky při vypracování práce. Dále děkuji sociálním pracovníkům oddělení sociálně právní ochrany dětí, kurátorům pro mládež, vedoucím pracovníkům nestátních neziskových organizací a výchovným poradcům, kteří se zúčastnili rozhovorů. V neposlední řadě děkuji své rodině a přátelům, kteří mě při psaní práce podporovali, měli se mnou trpělivost a dali mi zpětnou vazbu k mé práci.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Karlových Varech, dne 2.1.2012

Podpis:

Abstrakt

Práce se zabývá rodinami ohroženými sociálním selháním v Karlovarském kraji. Cílem práce je přiblížit sociální situaci v Karlovarském kraji, zmapovat síť sociálních služeb pro rodiny ohrožené sociálním selháním a zjistit s jakými nejčastějšími problémy tyto rodiny bojují. Výsledkem jsou doporučení pro SOS dětskou vesničku v Doubí u Karlových Varů, které služby pro ohrožené rodiny by bylo vhodné na základě výše uvedených poznatků realizovat. Teoretická část diplomové práce přibližuje pojem ohrožená rodina a na základě zahraničních zkušeností uvádí principy, jak s těmito rodinami pracovat. Předmětem praktické části je Studie proveditelnosti realizována Sdružením SOS dětských vesniček, která zjišťovala potřebnost sociálních služeb pro ohrožené rodiny a děti v Karlovarském kraji, kde Sdružení uvažuje o realizaci programů podpory rodin.

Abstract

This thesis is focusing on families at risk of social failure in the Region of Karlovy Vary. The aims of this work are outlining social situation in the Region of Karlovy Vary, mapping network of social service for families at risk of social failure and finding out the most frequent problems these families are struggle with. Outputs are the recommendations for SOS Children's Villages in Doubí in Karlovy Vary based on above presented findings that tells which services for families at risk would be advisable to set up. In theoretical part of final thesis is defined the concept of family at risk and then based on foreign experiences are cited the principles of how to work with these families. Practical part is build on study of feasibility realizes by SOS Children's Villages Association, which was finding out neediness of social services for families at risk and children in the Region of Karlovy Vary, where this organization is considering realization of programs for family support.

Klíčová slova

ohrožená rodina, mnohoproblémová rodina, zdravá rodina, funkce rodiny, potřeby dítěte, zájem dítěte, sociální práce, sociální služby, podpora rodiny.

Keywords

family at risk, multiproblem family, healthy family, function family, child's needs, interest of the child, social work, social services, support for families.

Obsah

Úvod.....	8
Teoretická část:	
1. Vymezení základních pojmů.....	10
1.1 Rodina a její funkce.....	10
1.2 Zdravá rodina.....	12
1.3 Psychické potřeby dítěte.....	14
2. Rodiny ohrožené sociálním selháním.....	16
3. Právní rámec práce s rodinou ohroženou sociálním selháním.....	20
3.1 Mezinárodní právní úprava.....	20
3.2 Česká právní úprava.....	23
3.2.1 Zákon o sociálně-právní ochraně dětí.....	23
3.2.2 Zákon o rodině.....	26
3.2.3 Národní akční plán péče o ohrožené děti.....	27
4. Sociální práce s rodinou ohroženou sociálním selháním.....	30
4.1 Vybrané přístupy využívané při práci s rodinou ohroženou sociálním selháním..	30
4.1.1 Systémový přístup.....	30
4.1.2 Sociálně ekologický přístup.....	31
4.2 Vybrané zahraniční koncepty podpory rodin.....	32
4.2.1 Koncept podpory rodin ve Velké Británii.....	32
4.2.2 Koncept podpory rodin v USA.....	35
4.3 Sanace rodiny.....	38
5. Sociální služby pro rodiny ohrožené sociálním selháním v ČR.....	41
Praktická část:	
Úvod.....	44
6. Sdružení SOS dětské vesničky.....	45
7. Sociální služby v Karlovarském kraji.....	47
8. Sociodemografická analýza Karlovarského kraje.....	52
9. Realizace výzkumu.....	55
9.1 Metody výzkumu.....	55
9.2 Techniky sběru dat.....	57
9.2.1 Popis průběhu sběru dat.....	57
9.3 Výzkumný vzorek a jeho výběr.....	59

10. Analýza a interpretace získaných dat.....	61
10.1 Ohrožené děti a rodiny ve statistikách.....	61
10.2 Oddělení sociálně právní ochrany dětí.....	63
10.2.1 Nejčastější problémy rodin a dětí.....	63
10.2.2 Služby pro děti a rodiny.....	63
10.2.3 Chybějící služby.....	64
10.3 Nestátní neziskové organizace.....	65
10.3.1 Nejčastější problémy rodin a dětí.....	65
10.3.2 Poskytované služby.....	65
10.3.3 Chybějící služby.....	66
10.4 Školští výchovní poradci.....	67
10.4.1 Nejčastější případy řešené výchovnými poradci.....	67
10.4.2 Spolupracující osoby a organizace.....	67
10.4.3 Chybějící služby.....	68
11. Doporučení.....	69
Závěr.....	72
Seznam použité literatury.....	74
Seznam příloh.....	78

Seznam zkratek

ČR - Česká republika

MPR - mnohoproblémová rodina

MPSV - Ministerstvo práce a sociálních věcí

MŠMT - Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

MZ - Ministerstvo zdravotnictví

NNO - nestátní nezisková organizace

OSN - Organizace spojených národů

OSPOD - Orgán sociálně-právní ochrany dětí

PP - pěstounská péče

SPOD - sociálně-právní ochrana dětí

Standardy Q4C - Standardy Quality for Children

Studie proveditelnosti - Studie

Úvod

Sociální práce s dětmi a rodinou byla vždy v popředí mého zájmu. Ke konkrétnímu tématu mé diplomové práce mě přivedlo několik podnětů. V rámci svého studia jsem absolvovala praxi na oddělení sociálně-právní ochrany dětí v Karlových Varech. Měla jsem možnost nahlédnout do práce sociálních pracovníků, kurátorů pro mládež a pracovníků náhradní rodinné péče. Byla jsem mile překvapena z přístupu a celkového smýšlení pracovníků, zejména pak vedoucího oddělení, při práci s rodinou. Pracovníci se snažili o co největší míru podpory rodiny, spolupracovali se školou a s dalšími odborníky, kteří pracují s dítětem a rodinou (psycholog, dětský lékař). Pokud se v rodině vyskytl nějaký problém, vyhledali pro rodinu odpovídající sociální službu a zprostředkovali jí kontakt. Oddělení se také přihlásilo do pilotního projektu Ministerstva práce a sociálních věcí k ověření funkčnosti navržených změn systému péče o ohrožené děti. Pracovníci se při práci s rodinou setkávali i s řadou překážek. Jednalo se zejména o nízký počet sociálních pracovníků, který stěžuje individuální práci s rodinou a nedostatečnou síť sociálních služeb v Karlových Varech a celém kraji.

Stěžejní pro volbu tématu byla má úzká vazba na Karlovy Vary a zájem o rozvoj sociálních služeb v celém kraji. V Karlových Varech žiji od narození a domnívám se, že velice dobře znám sociální situaci ve městě a přilehlém okolí. Karlovarský kraj je jeden z nejhudších krajů v České republice, má vysokou míru nezaměstnanosti, nízké příjmy a poměrně vysoké náklady na bydlení. Síť sociálních služeb je zde nedostatečná, to se týká téměř všech oblastí sociální práce, ne pouze práce s rodinou. Když se na katedře objevila možnost zapojit se do Studie proveditelnosti SOS dětských vesniček, která zjišťovala potřebnost sociálních služeb pro ohrožené rodiny a děti ve vybraných krajích, mezi které patřil i kraj Karlovarský, neváhala jsem a danou studii realizovala v Karlovarském kraji.

Cílem mé práce je přiblížit sociální situaci v Karlovarském kraji, zmapovat síť sociálních služeb pro rodiny ohrožené sociálním selháním a zjistit s jakými nejčastějšími problémy tyto rodiny bojují. Výsledkem budou doporučení pro SOS dětskou vesničku v Doubí u Karlových Varů, které služby pro ohrožené rodiny by bylo vhodné na základě výše uvedených poznatků realizovat.

V úvodu teoretické části vymezuji základní pojmy relevantní pro danou práci, rodinu a její funkce, zdravou rodinu a psychické potřeby dětí. Druhá kapitola je věnována rodině ohrožené sociálním selháním, definici tohoto pojmu a s využitím zahraničních výzkumů charakteristice ohrožených rodin a vymezení problémů, se kterými tyto rodiny bojují. V třetí kapitole se zaměřuji na mezinárodní a český právní rámec pro práci s rodinou ohroženou

sociálním selháním. Poté uvedu přístupy využívané při práci s ohroženou rodinou, vybrané zahraniční koncepty na podporu rodin a představím program podpory rodin v ČR. Poslední kapitola teoretické části je věnována sociálním službám, které jsou poskytovány v ČR ohroženým rodinám státním a neziskovým sektorem. Hlavním cílem teoretické části je přiblížit pojem ohrožená rodina a na základě zahraničních zkušeností uvést principy, jak s těmito rodinami pracovat.

V praktické části nejprve přiblížím činnost SOS dětských vesniček, představím nestátní neziskové organizace, které poskytují sociální služby pro ohrožené rodiny v Karlovarském kraji a byly zahrnuty do Studie proveditelnosti a provedu sociodemografickou analýzu Karlovarského kraje. Poté se budu věnovat samotné realizaci výzkumu - metodě výzkumu, technice sběru dat, výzkumnému vzorku a jeho výběru, analýze a interpretaci zjištěných dat. V závěru praktické části uvedu doporučení pro SOS dětskou vesničku v Doubí.

1. Vymezení základních pojmů

1.1 Rodina a její funkce

„Rodina je zajisté nejstarší lidskou společenskou institucí. Vznikla kdysi v pradávných dobách, kdy se člověk ještě moc málo podobal tomu, jak se známe dnes. A vznikla nejen z přirozeného pudu pohlavního, jenž vede k plození a rozmnožování daného živočišného druhu, ale především z potřeby své potomstvo ochraňovat, učit, vzdělávat, připravovat pro život“ (Matějček, 1994a, s.15).

Rodina je pojem známý, každodenně používaný. Každý člověk tento pojem nějak chápe a používá, má pro něho určitý význam. Cílem není přinést ucelený přehled přístupů a teorií rodiny, pro účely mé práce budou užitečná především vymezení psychologická a sociálně-právní.

Matoušek (2003a) ve svém slovníku sociální práce uvádí užší, tradičnější pojetí rodiny jako skupiny lidí spojené pouty pokrevního příbuzenství nebo právních svazků (sňatek, adopce). I širší pojetí, jež se začíná rozšiřovat v USA a v některých státech EU a ve kterém se za rodinu začíná považovat i skupina lidí, která se jako rodina deklaruje na základě vzájemné náklonnosti. Dle Matouška a Pazlarové (2010a) by v současnosti v našem typu společnosti bylo přiměřenější než o rodině mluvit o rodinném soužití lidí. Jádrem tohoto soužití, pokud spolu dospělí žijí, je citová vazba mezi nimi. Dospělí partneři mohou být opačného i stejného pohlaví. Sňatek, a to ani církevní, nepředstavuje dostatečnou garanci trvalosti soužití.

Matějček (1994a), vycházející z psychologických poznatků, se dívá na rodinu z pohledu dítěte. Na základě výzkumů dospěl ke třem základním poznatkům o rodině z perspektivy dítěte:

1. nejsou tolik důležité vnější znaky rodiny (např. rodina vlastní či nevlastní, potvrzení vztahů zákonem apod.);
2. dítě potřebuje vyrůstat v prostředí stálém a citově příznivém, pokud se má vyvíjet po duševní a charakterové stránce ve zdravou a společností užitečnou osobnost, přičemž tímto prostředím by měla být rodina;
3. rodina není jedinou institucí, která má vliv na utváření osobnosti dítěte a která se stará o jeho prospěch, ochranu, výchovu a vzdělávání. Působí zde také škola, vrstevníci, příbuzenstvo a další. Nicméně rodina má mezi nimi jedinečné a výsadní postavení, a

to z několika důvodů: může ovlivňovat vývoj dítěte v jeho nejcitlivějších fázích, jelikož jen rodina se vyskytuje na jeho začátku; rodina může uspokojovat základní psychické potřeby dítěte nejpřirozenějším způsobem a rodina je také dítěti modelem mezilidských vztahů, který pak bude ovlivňovat všechny další vztahy.

Cílem rodiny je uspokojovat potřeby každého jejího člena. Aby došlo k uspokojení těchto potřeb, musí rodina plnit alespoň základní funkce, které zabezpečují život člověka ve společnosti. Výrost a Slaměník (1998) uvádí čtyři základní funkce:

- **Reprodukční funkce** je základní funkcí a privilegiem rodiny. Rodina je základní jednotkou každé lidské společnosti a je významná pro udržení lidstva. Význam reprodukční funkce pro samotného jedince je spatřován jednak v uspokojení jeho biologických a sexuálních potřeb, ale také v uspokojování potřeb pokračování rodu každého jedince.
- **Materiální funkce** byla v minulosti významnější než nyní. Především v dobách, kdy bylo možné rodinu vnímat jako samostatně hospodařící jednotku, kde každý měl své povinnosti v na sebe navazujících činnostech. Slabší členové rodiny a děti byli plně odkázáni na materiální pomoc produktivních členů. Obecně lze říci, že v současné době, v případě nefunkčnosti rodiny v oblasti materiálního zabezpečení jejích členů, funguje ve společnosti poměrně dobře propracovaný systém sociálních podpor, takže v této oblasti je již rodina jako systém zastupitelná společností jako celkem.
- **Emocionální funkce** je zcela jedinečnou a nezastupitelnou. Tato funkce určuje význam rodiny, který ačkoliv se v průběhu vývoje společnosti mění, přesto stále tvoří nutný mezičlánek mezi společností jako celkem a jedincem. Emocionální funkce rodiny není vázaná na věk členů rodiny. Potřeba zázemí, bezvýhradného přijímání, podpory a pomoci, potřeba klidu a uvolnění, potřeba sdílení zážitků, společné historie, společných rituálů, potřeba známosti, důvěrnosti, potřeba společných perspektiv a plánů, potřeba vztažnosti sebe k něčemu trvalému, jistému, nerecipročnímu, je nutná pro všechny věkové kategorie. To vše rodina poskytuje.
- **Socializační funkce rodiny.** Německý sociolog Burkart (2008) považuje socializační funkci za jednu z nejdůležitějších funkcí rodiny. Výzkumy dokládají, že socializace v rodině má velký význam pro osobní a sociální rozvoj dítěte a jeho sociální integraci. Socializací v rodině rozumíme především přípravu dětí a mladistvých na vstup do praktického života. Jedním z nejvýznamnějších úkolů rodinné socializace je pak identifikace ve sféře pohlaví. Rodinná socializace je tedy v rozhodující míře nejen

prostorem pro socializaci dítěte a v převážné míře také dalších členů rodiny, ale je také modelem pro osvojování sociálních rolí muže a ženy, otce a matky, a také se promítá do budoucí reprodukční rodiny dětí.

Matoušek (2003a) poukazuje na fakt, že rodina, ačkoliv je konzervativní institucí, předala během novověku řadu svých funkcí (výkon práva, vzdělávání dětí, ekonomické zajišťování členů rodiny v průběhu celého života) státu a stala se sama na státu závislejší. Jejími hlavními soudobými funkcemi jsou i nadále výchova dětí a emocionální podpora.

Ve vyspělých zemích západního světa se v rodinném chování od šedesátých let 20. století projevují následující trendy:

- Tendence odkládat sňatky a rození dětí na dobu co nejpozději.
- Tendence ve větší míře zakládat rodinu neformálně, bez legálního sňatku.
- Zvyšování rozvodovosti.
- Pokles ochoty lidí po rozvodu vstupovat do dalšího svazku a mít další děti.
- Tendence omezovat počet dětí v rodině, případně nemít děti vůbec.
- Prodlužování doby, po kterou děti a rodiče žijí spolu.

Tyto trendy jsou důsledkem společenského klimatu, v němž mají vysokou hodnotu individuální svoboda a nejvýhodnější uplatnění na trhu práce (Matoušek, 2003b).

Pro problematiku sociálně-právní ochrany dětí je samozřejmě také důležité postavení a zakotvení rodiny z hlediska práva. V preambuli Úmluvy o právech dítěte se rodina ustanovuje jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů a zejména dětí. Musí jí být zajištěna potřebná ochrana a pomoc, aby mohla svou úlohu ve společnosti plnit. V české legislativě v systému sociálního zabezpečení je za rodinu považováno soužití rodičů a nezaopatřených dětí (viz kap. 3).

1.2 Zdravá rodina

Rodiny, které naplňují potřeby svých členů, náležitě pečují o rozvoj svých dětí a jsou dobře adaptovány ve společnosti, bývají označovány jako rodiny funkční (plní všechny společností požadované funkce jak ve vztahu ke společnosti, tak ve vztahu ke svým členům), neklinické (není přítomna porucha - např. závislost, delikvence, duševní choroba apod.), či více populárně harmonické, zdravé či stabilní.

Vymezení funkční rodiny znesnadňuje nedostatek spolehlivých výzkumů těchto rodin. Pozornost se spíše soustřeďovala na dysfunkční než na fungující rodiny. Až v 90. letech 20. století se stává zkoumání předpokladů a kritérií zdravého fungování rodin novým trendem. Potřebu poznávat zdravé, fungující rodiny prosazuje například R. Skynner (1995, in Sobotková 2007), který za znaky úspěšně fungující rodiny pokládá: vyvážení blízkosti a autonomie, schopnost adaptace, zvládání změn a ztrát, schopnost kooperace, jasnou komunikaci, vysokou úroveň humoru a radosti v rodině, věrnost jako vědomou osobní volbu a afiliantní postoj k druhým, k sociálnímu okolí. S. R. Sauber (1993, in Sobotková 2007) a kol. výstižně definovali čtyři rozhodující oblasti, ve kterých by měla být rodina schopna fungovat:

- osobní fungování, vyznačující se spokojeností členů se svou pozicí a rolí v rodině;
- manželské/partnerské fungování, které souvisí se spokojeností v sexuální oblasti a vzájemném souladu;
- rodičovské fungování, zahrnující odpovědnost za výchovu dětí a pocit obohacení z rodičovské role;
- socioekonomické fungování, které vypovídá o ekonomické úrovni rodiny i sociálního začlenění, sociální podpůrné síti apod.

U nás se v psychologii touto problematikou zabývá například I. Plaňava (1994), který za čtyři základní komponenty fungující rodiny a manželství pokládá strukturu rodiny, intimitu, osobní autonomii a hodnotovou orientaci včetně postojů a jako nejdůležitější procesy v rodinách uvádí dynamiku a komunikaci v rodině.

Znaky funkční rodiny je možné shrnout následujícím způsobem:

- Funkční rodina má společný systém hodnot.
- Ve funkční rodině mají její členové starost o sebe navzájem, mají jeden s druhým účast, povzbuzují se, místo aby jednání druhého znevažovali, a přesto jsou schopni se vůči sobě ohraničit a potvrdit svoji nezávislost.
- Ve funkční rodině je také možno projevit a vyjádřit velký rozsah citů, např. něžné, radostné, smutné či nenávistné pocity. V takových rodinách má tudíž své místo i hádka, konfrontace a důkladné rozebírání problémů. Jedná se ale o střetnutí, které vyčistí ovzduší, vede k řešení a problémy pak nepřetrvávají stále pod povrchem.
- Ve funkční rodině má svoji šanci dialog, který člověku umožňuje naladit se na vlnovou délku druhého a přitom jasně ohraničit svoji vlastní pozici a obhájit ji.

Vzájemná sdělení mezi lidmi jsou jasná a chování je s nimi v souladu (Simon, Stierlin, 1995).

1.3 Psychické potřeby dítěte

Pro ujasnění pojmu *potřeba* využiji vymezení Kovaříka (in Matoušek, 2003c, s. 205), který ji nevidí „*pouze jako nějaký deficit nebo přebytek energie na straně lidského organismu, který má být uveden do stavu žádoucí rovnováhy, ale především jako vztahový, intencionální fenomén. Potřeba se vztahuje a směřuje vždy k určitému cíli*“.

Zkoumáním a systematizací potřeb obecně se zabývala řada odborníků. Mezi nejznámější členění pravděpodobně patří Maslowova hierarchie potřeb, která rozlišuje potřeby nižší (nedostatkové) a potřeby vyšší (potřeby růstu). Přičemž pokud nejsou alespoň do určité míry uspokojovány potřeby nižší, tj. potřeby fyziologické a sociální (první čtyři úrovně hierarchie), nedochází k naplňování potřeb vyšších (Kovařík in Matoušek, 2003c).

Obrázek č. 1 Maslowova hierarchie potřeb

Matoušek, 2003c

V našich podmínkách se potřebami dětí a jejich vymezením zabývali především J. Langmeier a Z. Matějček při řadě svých výzkumů, např. nechtěných dětí, dětí v ústavní péči či dětí v náhradní rodinné péči. Pro tuto problematiku jsou nejpřínosnější jejich studie psychické deprivace u dětí z dětských domovů. Právě z nálezů těchto dětí Langmeier odvodil svou představu čtyř základních psychických potřeb.

„Tak jako existují životně důležité potřeby biologické (potrava, teplo, ochrana před úrazem apod.), které musí být plně uspokojeny, aby mohlo malé dítě vůbec přežít, jsou tu i základní životně důležité potřeby psychické, které musí být náležitě a v pravý čas

uspokojovány, má-li se dítě vyvíjet v osobnost psychicky zdravou a zdatnou“ (Matějček, 1994b, s.37).

Za základní psychické potřeby určil Langmeier (in Matějček, 1994b, s.37-38) tyto čtyři:

1. *Potřeba určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů*, která umožňuje organismu, aby se naladil na žádoucí úroveň aktivity. Pro člověka to znamená, že se nebude nudit, ani že nebude podněty přetěžován.
2. *Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech*, označováno jako "smysluplný svět". Jde o základní potřebu umožňující učení.
3. *Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů*, tj. *vztahů k osobám prvních vychovatelů*. Náležité uspokojení této potřeby přináší dítěti pocit životní jistoty.
4. *Potřeba identity*, tj. *potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty*. Z náležitého uspokojení této potřeby vychází zdravé vědomí vlastního já.

Zdeněk Matějček (1994b) později k těmto čtyřem potřebám přidal ještě potřebu pátou:

5. *Potřeba otevřené budoucnosti neboli životní perspektivy*. Její uspokojení dává lidskému životu časové rozpětí.

Všechny tyto potřeby nejsou seřazeny do tohoto pořadí náhodně. Jde o pořadí od potřeby nejobecnější, platné pro všechny živočichy, až k potřebě páté, která je pravděpodobně výhradně lidská.

Langmeier učinil z uvedených základních psychických potřeb pátě teorií psychické deprivace. Langmeier a Matějček definují psychickou deprivaci následovně: „*Je to psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k uspokojení některé jeho základní psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu“ (Langmeier, Matějček, 1974, s.22).*

2. Rodiny ohrožené sociálním selháním

Rodiny, které jsou ohroženy ve svém fungování a kde může být ohrožena řádná péče a zdravý vývoj jejich dětských členů, bývají označovány jako rodiny ohrožené, mnohoproblémové či dysfunkční. Můžeme zde vidět určitou pojmovou nejednotnost. Zatímco v zahraniční literatuře se setkáme výhradně s pojmy mnohoproblémová či ohrožená rodina, v české literatuře byl dlouhá léta používán pojem dysfunkční rodina.

Pojem dysfunkční rodina jako jeden z typů rodin vykazující určité poruchy u nás definoval Dunovský (1986, s. 12). Poruchy rodiny chápe „jako situace, kdy rodina z nějakého důvodu a v různé míře neplní základní požadavky a úkoly dané společenskou normou a vyjádřené v očekávání na adekvátní začlenění jejích členů do společnosti. Porucha je tedy selhání některého nebo některých členů rodiny - ať již z jakéhokoliv důvodu - projevující se v nedostatečném plnění některých nebo všech základních rodinných funkcí“. Toto pojetí je dnes zastaralé. V současné době se stává novým trendem zkoumání předpokladů a kritérií zdravého fungování rodin (viz kap. 1.2).

Pojmy ohrožená a mnohoproblémová rodina jsou terminologicky v podstatě shodné, v obou případech se jedná o rodiny, které mají většinou dlouhodobě celou škálu problémů, které nejsou schopny samy vyřešit. V takovýchto rodinách rodiče nejsou schopni naplňovat potřeby svých dětí v dostatečné míře, tyto jsou pak ohroženy rizikovým chováním. Podrobněji zde rozeberu *mnohoproblémovou rodinu*, která bývá v zahraničí předmětem řady výzkumů. Pro účely diplomové práce budou používány i pojmy ohrožená, zranitelná či znevýhodněná rodina, se kterými se také setkáváme v české i zahraniční literatuře.

Mnohoproblémová rodina

Pojem mnohoproblémová rodina (dále jen MPR) zavádí do české literatury Matoušek. Vychází z definice Kaplanové (1986, in Matoušek, Kodymová, Kolářková, 2010b, s.75). Podle ní je „MPR rodinou, která má dlouhodobě více než jeden problém. Soubor problému takové rodiny se týká řady jednotlivců i řady sfér rodinného života, přičemž rodina sama je nedokáže řešit ani nedokáže využít existujících sociálních služeb“.

Individuální problémy, které se v MPR v různých kombinacích vyskytují, jsou zločinnost, závislost na návykových látkách, závislost na hazardních hrách, nezaměstnanost, chudoba a špatné bydlení, prostituce, nechtěné, případně předčasné těhotenství, zanedbávání, týrání a zneužívání (jehož adresáty mohou být děti, střední generace i staří lidé), incestní chování k sourozenci, záškoláctví, útěky dětí z domova, osobnostní poruchy, duševní nemoci,

sebevražedné pokusy a sebevraždy, somatické nemoci, zdravotní a mentální postižení, poruchy chování u dětí, poruchy učení u dětí, předčasné ukončení vzdělávání u dětí a dospívajících aj. Chybně byly MPR soustavně spojovány s chudobou a nízkým socioekonomickým postavením. Nízký příjem rodin sice představuje nejviditelnější skupinu a významné jádro, ale MPR můžeme nalézt v jakékoliv sociální, kulturní a ekonomické souvislosti (Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010b).

Mnohoproblémové rodiny bývají v zahraničí předmětem řady výzkumů, které naznačují, že MPR mohou mít mezigenerační vzorce špatného zacházení či zneužívání. Pokud se k tomu připojí ještě nízký příjem, zvyšuje se celkové napětí, které může vést ke stoupající agresivitě mezi partnery a později i vůči dětem. Děti od svých rodičů přejímají tyto negativní vzorce chování a opakují je v dospělosti, pokračuje tak začarovaný kruh špatného zacházení a zneužívání. Přejímání negativních vzorců chování dokládá studie provedena ve vazební věznici v Tampa Bay. Ve vzorku 399 mladistvých, kteří jsou v této věznici, 46% pochází z rodin, které mají problém se závislostí na alkoholu, drogách, emocionální nebo duševní poruchu (24%), členové rodiny byli zatčeni (70%), drženi ve vězení (64%) nebo odsouzeni za trestný čin (50%) (Suarez, Smokowski, Wodarski, 1996).

MPR bývají také často příjemci sociálních dávek. Existuje mnoho příkladů, kdy peněžité pomoci může způsobit problémy: sociální péče podkopává vlastní úctu příjemce; děti vyrůstající v prostředí, kde se žije z dávek, nemají dostatečné ambice a pravděpodobně se také v dospělosti stanou příjemci sociálních dávek. Zahraniční studie, která se zaměřila na pocity lidí, kteří jsou příjemci dávek, ukázala, že lidé spojují získání a udržení práce s pocitem úcty, sebejistoty a vlastní hodnoty (Suarez, Smokowski, Wodarski, 1996).

Mnohoproblémové rodiny často vidí svůj život jako neměnný a předem daný. Vykazují odpor k autoritám; pocitu viny a samoty; neschopnost důvěřovat ostatním; nedostatečný smysl pro přísnost, disciplínu a vytrvalost; tendence k závislosti než spolehnout se na sebe sama. To vše bývá příčinou toho, že MPR bývají často izolovány a obtížně vyhledávají pomoc sociálních služeb (Suarez, Smokowski, Wodarski, 1996).

Jak již bylo zmíněno výše, MPR obtížně vyhledávají pomoc sociálních služeb a bývají izolovány. Velice zajímavý je v dané oblasti výzkum realizovaný v roce 2002 Anou R Matos a Lilianou M Sousa. Výzkum byl realizován v Portugalsku, kde se často setkávají s tím, že organizace poskytující služby mnohoproblémovým rodinám bývají špatně prezentovány a vysvětlovány. Účelem výzkumu bylo zjistit, *jak se mnohoproblémové rodiny snaží najít podporu v sociálních službách*. Cílem bylo přispět k lepšímu pochopení vztahu mezi MPR a

sociálními agenturami a především k pochopení toho, jak se rodiny snaží najít podporu ve větších systémech. Údaje byly získány z 56 mnohoproblémových domácností, pomocí polostrukturovaného rozhovoru. Rodiny byly vybrány sociálními pracovníky, kritériem byl nízký příjem a existence více problému.

Výzkum ukázal, že 43 z dotázaných domácností bylo již někdy v kontaktu s alespoň jednou sociální službou, z toho 31 přijímá v současné době podporu od jedné či více sociálních služeb. Zbývajících 12 domácností mají příležitostný kontakt se sociálními službami, v současné době ale nejsou příjemci žádné podpory. 13 domácností nikdy nebylo v kontaktu se sociální službou, ačkoliv jejich problémy by to vyžadovaly. Získaná data také naznačují, že sociální službu nejčastěji kontaktuje žena. Muži často vnímají žádost o pomoc jako projev slabosti.

Z výzkumu vyplynuly tři způsoby prvního kontaktu se sociální službou:

1. Rodina sama hledá pomoc. Rodina zná typy sociálních služeb a v případě potřeby se na ně obrátí.
2. Pracovník sociálních služeb se dozví o rodině, která potřebuje pomoc a iniciuje první kontakt.
3. První kontakt se sociální službou zprostředkuje příbuzný či známý rodiny, který zná jejich současnou situaci a potřeby.

Existují tři hlavní důvody, proč rodiny nevyhledávají pomoc sociálních služeb: 1. rodiny neví o existenci sociálních služeb a mají tendenci zaujímat postoj rezignace, když čelí problémům; 2. rodina se stydí požádat o pomoc; 3. některé rodiny nevěří v efektivnost institucionální podpory.

Výsledky výzkumu naznačují sedm kategorií rodin na základě jejich potřeby sociální podpory a vztahu se sociálními službami.

1. Rodiny, které odmítají existenci problémů, takže se nikdy nesnaží najít podporu a pomoc sociálních služeb.
2. Rodiny, které po prvním neúspěchu (odmítnutí žádosti, složitý vztah se sociálním pracovníkem) vzdaly hledání oficiální podpory a i nadále se s problémy vyrovnávají samy.
3. Rodiny, které trvají na získání podpory některé sociální služby. Bývají charakterizovány jako rodiny "chodící od dveří ke dveřím".

4. Rodiny, které při jakýchkoliv potížích vyhledávají oficiální pomoc.
5. Vyrovnané rodiny, které se obracejí pro pomoc jen, když se setkají s potížemi při řešení problému.
6. Rodiny, které žádají o pomoc a podporu pouze v případě, když problémy dosáhnou neudržitelné úrovně.
7. Rodiny, které mají problémy, ale na oficiální podporu nedosáhnou (Matos, Sousa, 2004).

3. Právní rámec práce s rodinou ohroženou sociálním selháním

Rodina a dítě mají ze zákona nárok na zvláštní ochranu a péči. První část kapitoly věnuje mezinárodním právním předpisům, které upravují oblast ochrany práv a zájmů rodiny, zejména pak dítěte. Nejprve budou zmíněny dokumenty právně nezávazné, které mají charakter doporučení. Poté bude uveden primární pramen práva - úmluva, která je pro země, jež ji ratifikovaly, právně závazná. V druhé části se zaměřím na českou právní úpravu. Podrobněji zde rozeberu zákon o sociálně-právní ochraně dětí a zákon o rodině. Dále zmíním Národní akční plán k transformaci a sjednocení péče o ohrožené děti.

3.1 Mezinárodní právní úprava

Potřeba zvláštní ochrany dětí byla na mezinárodní úrovni poprvé kodifikována v roce 1924, kdy byla Ligou národů přijata tzv. *Ženevská Deklarace práv dítěte*, která uznávala práva dětí jako součást lidských práv. Byla reakcí mezinárodního společenství na utrpení a veškerá příkoří dětí v době první světové války. Deklarace stvrzuje, že lidská společnost musí dítěti zabezpečit zvláštní péči.

V roce 1948 přijala Organizace spojených národů (dále jen OSN) *Všeobecnou deklaraci lidských práv*. Stala se prvním mezinárodním uznáním svobod a práv všech občanů. Deklarace chápe rodinu jako přirozenou a základní jednotku společnosti, která má nárok na ochranu ze strany společnosti a státu (čl. 16). V čl. 25 je dále uznán nárok na zvláštní péči a pomoc v mateřství a dětství.

Dne 20. listopadu 1959 byla jednomyslně přijata Valným shromážděním OSN *Deklarace práv dítěte*. Deklarace jako doporučení členským státům v deseti zásadách shrnuje základní práva a potřeby dětí nutné k tomu, aby se vyvíjely ve zdravé a rozumné lidi. Je v ní uvedeno, že „*dítě pro svou tělesnou a duševní nezralost potřebuje zvláštní záruky, péči a zvláštní právní ochranu před narozením a po něm a že lidstvo je povinno dát dětem to nejlepší, co jim může dát, aby děti mohly prožít šťastné dětství*“.

Právo rodiny a dítěte na ochranu a pomoc společnosti a státu je dále zakotveno v *Mezinárodním paktu o občanských a politických právech* (čl. 23, 24) a v *Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech* (čl. 10). Oba pakty vstoupily v platnost pro Československou socialistickou republiku v roce 1976.

Jako poslední dokument, který sice není právně závazný, ale má veliký význam v zajišťování stejných práv pro všechny děti, je zde třeba zmínit *Standardy Quality for Children*

pro péči o děti mimo domov v Evropě (dále jen standardy Q4C). Standardy vytvořily tři mezinárodní neziskové organizace – SOS dětské vesničky, IFCO (Mezinárodní organizace pro pěstounskou péči) a FICE (zabývající se péčí o děti a mládež po celém světě), které působí ve 32 zemích (včetně ČR).

Standardy Q4C byly vypracovány v rámci Úmluvy o právech dítěte (viz níže), každý ze standardů Q4C odráží jeden nebo několik hlavních principů Úmluvy: nediskriminování, oddanost zájmům dítěte, právo na život, přežití a rozvoj a úctu vůči názorům dítěte. Základem standardů Q4C jsou informace nashromážděné z vyprávění lidí, kteří mají zkušenosti s péčí mimo domov. Příběhy byly sbírány ve všech 32 zúčastněných zemích (včetně ČR).

Standardy Q4C byly vypracovány za účelem zajištění a zlepšení situace a šancí na rozvoj dětí a mladých dospělých v péči mimo domov v Evropě. Standardy jsou zaměřené na podporu osob zainteresovaných na péči o děti a mladé dospělé mimo domov. Jedná se o děti a mladé dospělé, biologické rodiny, pečovatele, pečovatelské organizace, útvary pro ochranu dětí a národní i mezinárodní vládní instituce. Standardy Q4C tvoří soubor 18 standardů, které jsou uspořádány do tří oblastí: proces rozhodování a přijímání, proces péče a proces opouštění péče. Z jednotlivých standardů je zde třeba zmínit ty, které jsou stěžejní pro práci s rodinou ohroženou sociálním selháním.

- *Dítě a jeho původní rodina získává podporu během procesu rozhodování.* Dítě a jeho původní rodina mají právo na zásah, pokud vyjádří přání změnit svou životní situaci nebo když to situace vyžaduje. Nejvyšší prioritou je bezpečnost a zájem dítěte. Dítěti a jeho původní rodině se vždy naslouchá a jsou respektovány.
- *Dítě je zmocněno k účasti na procesu rozhodování.* Všechny zúčastněné strany dítěti naslouchají a respektují ho. Dítě je odpovídajícím způsobem informováno o své situaci a povzbuzováno, aby vyjadřovalo své názory a účastnilo se tohoto procesu v souladu se svou úrovní chápání.
- *Profesionální proces rozhodování zajišťuje nejlepší péči pro dítě.* Proces rozhodování zahrnuje dvě otázky: Které řešení nejlépe odpovídá zájmům dítěte? Pokud by byla zjištěna potřeba péče mimo domov, jaké je nejlepší umístění pro dítě? Všechny strany přímo zúčastněné na rozvoji dítěte spolupracují s využitím svých příslušných odborných znalostí. Přijímají a sdílejí příslušné informace o procesu rozhodování.
- *Přechod do nového domova je dobře připraven a citlivě realizován.* Po dojednání formy péče organizace, která má poskytovat v budoucnu péči, důkladně připraví přijetí dítěte. Přijetí musí být postupné a způsobit co nejmenší rozrušení. Přechod na

nové místo je uspořádán jako proces, jehož hlavním účelem je zajistit zájem dítěte a blaho všech zúčastněných stran.

- *Proces péče mimo domov se řídí individuálním plánem péče.* Individuální plán péče je vytvořen během procesu rozhodování a během celého procesu péče mimo domov je dále rozvíjen a realizován. Tento plán je určen k řízení celkového rozvoje dítěte.
- *Dítě udržuje kontakt se svou původní rodinou.* Vztah dítěte s původní rodinou je povzbuzován, udržován a podporován, pokud je to v zájmu dítěte.
- *Pečovatelé jsou kvalifikovaní a mají odpovídající pracovní podmínky.* Pečovatelé jsou důkladně hodnoceni, vybíráni a školeni, než převzou odpovědnost za péči o dítě. Dostává se jim průběžného školení a profesionální podpory tak, aby byl zajištěn celkový rozvoj dítěte.

Deklarace ovšem není dokument právně závazný, má charakter doporučení a nemůže tedy zabezpečit naplňování svých principů. Až v roce 1989 byla na Valném shromáždění OSN přijata *Úmluva o právech dítěte*, kterou tehdejší ČSFR ratifikovala 6. února 1991. Česká republika je touto Úmluvou vázaná od 1. ledna 1993. Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, „*mají respektovat rodinu jako základní jednotku společnosti a jako přirozené prostředí, ve kterém se mohou rozvíjet a prospívat všichni její členové, zejména pak děti. Dítě má vyrůstat v rodinném prostředí v atmosféře štěstí, lásky a porozumění a z důvodu jeho tělesné a duševní nezralosti je třeba mu poskytnout zvláštní záruky, péči a odpovídající právní ochranu před i po narození. Při všech činnostech a opatřeních uskutečňovaných veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními orgány je předním hlediskem zájem dítěte*“.

V Úmluvě jsou formulovány základní potřeby a práva dítěte, a to práva občanská, politická, ekonomická, sociální i kulturní, k jejichž hájení se smluvní státy zavazují a které by měly být reflektovány v jejich zákonech. Z jednotlivých článků Úmluvy je zde třeba zmínit ty, které se přímo týkají rodiny.

- Dítěti musí být zajištěna taková ochrana a péče, která je nezbytná pro jeho blaho, přičemž se bere ohled na práva a povinnosti jeho rodičů.
- Dítě má právo na jméno, státní příslušnost, a pokud je to možné, právo znát své rodiče a právo na jejich péči.
- Oddělení dítěte od rodičů proti jejich vůli je možné jen v případě, že je to v zájmu dítěte, a může se uskutečnit jen soudním rozhodnutím.

- Dítě, které je oddělené od jednoho nebo obou rodičů, má právo udržovat pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči, ledaže by to bylo v rozporu se zájmy dítěte.
- Oba rodiče mají společnou zodpovědnost za výchovu a vývoj dítěte. Základním smyslem jejich péče musí při tom být zájem dítěte.
- Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, musí činit veškerá opatření k ochraně dětí před jakýmkoli tělesným či duševním násilím.

Úmluva zřizuje Výbor pro lidská práva dítěte, kterému se smluvní státy zavazují předkládat zprávy o opatřeních přijatých k naplňování práv vyplývajících z Úmluvy.

3.2 Česká právní úprava

V českém právním řádu jsou výše zmíněné mezinárodní dokumenty reflektovány a ochrana práv dítěte a rodiny zajištěna v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině a v zákoně č. 140/1961 Sb., trestní zákon¹. Proces sociálně-právní ochrany dětí a činnost orgánů sociálně-právní ochrany dětí jsou stanoveny také v občanském soudním řádu².

3.2.1 Zákon o sociálně-právní ochraně dětí

Podle § 1 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí se sociálně-právní ochranou dětí (dále jen SPOD) rozumí:

- a) ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu;*
- b) ochrana oprávněných zájmu dítěte, včetně ochrany jeho jmění;*
- c) působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny.*

Předním hlediskem SPOD, ustanoveným v § 5, je zájem a blaho dítěte. Přednostní zájem dítěte při jakékoliv činnosti, která se ho týká, vykonávané jakýmkoliv orgány, je dán také Úmluvou o právech dítěte (viz kap. 3.1). J. Kovařík (in Matoušek 2003c, s. 227) nejlepší zájem dítěte popisuje jako „*takovou konstelaci okolností, takové uspořádání životní situace dítěte, v němž mohou být trvale, smysluplně a individuálně přiměřeně – tedy optimálně – uspokojovány základní životní potřeby dítěte*“.

¹ Hlava šestá: Trestné činy proti rodině a mládeži, zejména pak § 213 Zanedbání povinné výživy, § 215 Týrání svěřené osoby, § 216 Únos a § 217 Ohrožování mravní výchovy mládeže a další.

² § 76a občanského soudního řádu, který upravuje podmínky nařízení předběžného opatření.

Sociálně-právní ochranu zajišťují dle § 4 orgány sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD), jimiž jsou krajské úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, obecní úřady, Ministerstvo práce a sociálních věcí a Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí³. Vedle těchto orgánů mohou také sociálně-právní ochranu vykonávat obce v samostatné působnosti, kraje v samostatné působnosti, komise pro sociálně-právní ochranu dětí⁴ a další právnické a fyzické osoby, jsou-li výkonem sociálně-právní ochrany pověřeny.

Sociálně-právní ochrana se dle § 6 zaměřuje zejména na *děti, jejichž rodiče 1. zemřeli, 2. neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti (viz kap. 3.2.2) nebo 3. nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti*. Dále se SPOD zaměřuje na děti svěřené do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, pokud tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřením dítěte do její výchovy, na děti, které vedou zahálčivý nebo nemravný život (např. zanedbávají školní docházku, požívají alkohol nebo návykové látky, žijí se prostitutkami apod.), opakovaně se dopouští útěků, byl na nich spáchán trestný čin ohrožující jejich život, zdraví či lidskou důstojnost nebo jsou ohroženy násilím mezi rodiči a další skutečnosti, pokud tyto skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují vývoj dětí nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí.

V rámci *opatření na ochranu dětí*, upravených § 14-18, obecní úřad obce s rozšířenou působností podává návrh soudu na omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti nebo pozastavení jejího výkonu, na nařízení, prodloužení nebo zrušení ústavní výchovy a na svěřením dítěte do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Pokud se dítě ocitne bez jakékoliv péče nebo je-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohrožen, je obecní úřad obce s rozšířenou působností dle § 16 povinen podat neprodleně návrh soudu na vydání předběžného opatření podle § 76a občanského soudního řádu.

V současné době je připravována *novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí*. Předpokládaná účinnost této novely byla nejprve od 1.1.2012, nyní se posouvá na 1.6.2012 nebo spíše až na 1.1.2013. Novela zákona naplňuje obecná opatření vyplývající z rozsudků Evropského soudu pro lidská práva v oblasti činnosti OSPOD. Jedná se o tyto rozsudky:

³ Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí sídlící v Brně je správním úřadem s celostátní působností a je podřízen MPSV.

⁴ Komise pro sociálně-právní ochranu dětí je zvláštním orgánem obce s rozšířenou působností, kterou volí její starosta. Mezi její činnosti patří například koordinace výkonu SPOD na území správního obvodu obce s rozšířenou působností a zajišťování projednání případů zneužívaných a zanedbávaných dětí vedoucím k návrhu opatření účinné pomoci dítěti i rodině (§ 38 zákona o sociálně-právní ochraně dětí).

- Pro rodiče a dítě je být spolu podle ustálené judikatury soudu základním prvkem rodinného života.
- Rozdělení rodiny představuje velmi závažný zásah, musí se opírat o dostatečně závažné a pádné argumenty.
- Možnost umístit dítě do prostředí vhodnějšího pro jeho výchovu nemůže sama o sobě odůvodňovat jeho násilné odnětí biologickým rodičům.
- Je-li prokázána existence biologického vztahu, musí stát v zásadě jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet a přijmout vhodná opatření za účelem sloučení rodiče s dítětem.
- Nedostatečná spolupráce rodičů není naprosto rozhodující skutečností, nezavazuje příslušné orgány povinnosti uplatnit prostředky, které by umožnily zachování rodinného vztahu.
- Rodinám v obtížné ekonomicko-sociální situaci má být věnována zvláštní pozornost a poskytnuta specifická podpora a cílený přístup.

Novela zároveň reaguje na nálezy Ústavního soudu v oblasti sociálně-právní ochrany dětí, na poznatky praxe včetně stížností občanů na postupy OSPOD a na závěry nejnovějších výzkumů a analýz systému péče o ohrožené děti a rodiny. Část navrhovaných změn zákona vyplývá z opatření vládního dokumentu „Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 - 2011“ (viz kap. 3.2.3), (Důvodová zpráva novely zákona, 2011).

Cílem novely zákona o sociálně-právní ochraně dětí je:

- Nastavení podmínek pro vytvoření sítě služeb pro práci v rodinách.
- Stanovení závazných postupů pro činnost OSPOD a dalších účastníků systému. Zavádí se povinnost OSPOD provádět *vyhodnocování situace dítěte a rodiny ve spolupráci s odbornými službami* a zpracovat na základě vyhodnocení *individuální plán péče*. Dochází k zakotvení institutu *případové konference* jako jedné z metod práce OSPOD při poskytování sociálně-právní ochrany. Případová konference spočívá v zapojení rodičů, jiných osob zodpovědných za výchovu dítěte, dětí, osob blízkých rodině a dítěti a dalších subjektů podílejících se na ochraně dítěte a řešení jeho situace. Pro účely SPOD se legislativně zakotvuje pojem *sociální kurately a kurátora pro mládež*, který je běžně používán v praxi OSPOD. Kurátor pro mládež se zaměřuje na děti, které vedou zahálčivý nebo nemravný život (viz výše).

- Rozvoj náhradní rodinné péče, zvýšení podpory pěstounské péče, hmotné zajištění pěstounské péče na přechodnou dobu, změna způsobu příprav pěstounů, vytváření podmínek pro zřízení podpůrných a odlehčovacích služeb pro nové a stávající pěstounské rodiny.
- Zavedení standardů kvality práce a nastavení minimálních rámců činnosti pro všechny subjekty v systému (Macela, Trubačová, 2011).

3.2.2 Zákon o rodině

V zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině je v § 31 - 40 zakotvena *rodičovská zodpovědnost*, která je souborem práv a povinností náležících oběma rodičům. Rodiče mají jednak právo i povinnost pečovat o své nezletilé dítě, zejména o jeho zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Dále pak mají práva a povinnosti při zastupování nezletilého dítěte a při správě jeho jmění. Při výkonu těchto práv a povinností jsou rodiče povinni důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje. Mají také právo užít přiměřených výchovných prostředků tak, aby nebyla dotčena důstojnost dítěte a jakkoli ohroženo jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj.

Dítě, které je schopno s ohledem na stupeň svého vývoje vytvořit si vlastní názor a posoudit dosah opatření, která se ho týkají, má dle § 31 právo obdržet potřebné informace a svobodně se vyjadřovat ke všem rozhodnutím rodičů týkajících se podstatných záležitostí jeho osoby. Zároveň má právo být slyšeno v každém řízení, v němž se o takových záležitostech rozhoduje. Toto právo dítěti zajišťuje i Úmluva o právech dítěte v čl. 12, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni.

V § 32 je rodičům přiznána rozhodující úloha ve výchově dětí. Rodiče mají být svým osobním životem a chováním příkladem svým dětem. Úmluva o právech dítěte stanovuje v čl. 29 cíle výchovy dítěte následovně. „*Výchova dítěte má směřovat k rozvoji osobnosti dítěte, jeho nadání, a rozumových i fyzických schopností v co nejširším objemu. Měla by být zaměřena na posilování úcty k lidským právům a základním svobodám, úcty k rodičům, ke své vlastní kultuře, jazyku a hodnotám. V neposlední řadě by pak výchova měla připravit dítě na zodpovědný život ve svobodné společnosti*“.

V § 42 - 50 jsou upravena *výchovná opatření*. Opatření, kterými se omezuje rodičovská zodpovědnost, může učinit pouze soud. Vyžaduje-li to zájem na řádné výchově dítěte, může soud, neučinil-li tak orgán sociálně-právní ochrany dětí, učinit následující opatření:

- napomene vhodným způsobem nezletilého, jeho rodiče a osoby, kteří narušují jeho řádnou výchovu;
- stanoví nad nezletilým dohled;
- uloží nezletilému omezení, která zabrání škodlivým vlivům na jeho výchovu.

Uvedená opatření může vykonávat OSPOD bez schválení soudu a může je učinit i soud. Mění a ruší je pak orgán, který je učinil.

Dle § 44 může soud rodiči jeho rodičovskou zodpovědnost omezit, nevykonává-li řádně povinnosti z ní vyplývající a vyžaduje-li to zájem dítěte. Při tom vždy konkrétně vymezí rozsah práv a povinností, na které se omezení vztahuje. Soud dále může rodiče jeho rodičovské zodpovědnosti zbavit, pokud ji rodič zneužívá nebo její výkon závažným způsobem zanedbává.

3.2.3 Národní akční plán péče o ohrožené děti

ČR má na základě vyjádření Výboru OSN pro práva dítěte značné problémy v péči o ohrožené děti. Ochrana dětí v České republice nedosahuje úrovně odpovídající úrovni vyspělých evropských států, a to zejména s přihlédnutím k vysokému počtu dětí v ústavní péči a nedostatečné nabídce alternativních forem práce s ohroženým dítětem a jeho rodinou. V Doporučení Výboru OSN pro práva dítěte z roku 2003 bylo ČR mimo jiné doporučeno:

- Usnadnit, zvýšit a posílit pěstounskou péči, dětské domovy rodinného typu a jinou náhradní péči rodinného typu a náležitě omezit ústavní výchovu jako formu náhradní péče.
- Posílit preventivní činnosti zaměřené na snížení počtu dětí odloučených od rodiny v důsledku sociálních problémů nebo jiných krizových situací a zajistit, aby pobyt v ústavu byl co nejkratší a aby umístění podléhalo pravidelnému přezkoumávání.
- Zajistit, aby soudy používaly předběžné opatření jako opatření dočasné povahy a aby přednostním hlediskem byl nejlepší zájem dítěte.
- Péče o ohrožené děti a rodiny spadá do kompetence hned několika resortů - Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV), Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) a Ministerstva zdravotnictví (MZ). Tyto resorty jsou příslušné k vytváření koncepční politiky v dané oblasti a hledání řešení pouze v rámci své působnosti. To jim brání v účinné reformě stávajícího systému, neboť rozdělení kompetencí jim neumožňuje dosažení systémové změny prostřednictvím vzájemné koordinace. Měl by tedy být buď vytvořen meziresortní orgán, který by spoluprací

mezi výše uvedenými resorty koordinoval, nebo ustanoven odpovědný orgán, který by byl rovným partnerem stávajícím institucím - tj. ministerstvo.

Koordinace opatření a aktivit, které by měly směřovat k naplňování práv vyplývajících z Úmluvy a Doporučení Výboru, spadá od roku 2005 do kompetence MPSV (Bubleová a kol., 2007).

Vláda na svém zasedání dne 19. ledna 2009 schválila „*Návrh opatření k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti – základní principy*“. Tvorba materiálu byla koordinována MPSV v rámci Meziresortní koordinační skupiny, v níž jsou zastoupena ministerstva podléající se na péči o ohrožené děti (MŠMT, MZ, Ministerstvo spravedlnosti, Ministerstvo vnitra a ministryně pro lidská práva a národnostní menšiny) a zástupci samosprávy (Asociace krajů ČR a Svaz měst a obcí ČR). Návrh k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti je vůbec prvním meziresortním vyjádřením vůle ke spolupráci na změně. Přestože jednotlivé resorty dlouhodobě usilují o zkvalitnění práce s ohroženými dětmi, tyto aktivity jsou nekoordinované a někdy dokonce protichůdné. Předpokladem pro jakoukoliv zásadní změnu je tedy v první řadě překonání vzájemného resortního vymezení a nastolení společných postupů.

Výsledkem meziresortní spolupráce je předkládaný *Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 - 2011 (NAP)*, který definuje klíčové aktivity nutné pro zvýšení kvality práce s ohroženými dětmi a rodinami.

Transformace systému péče o ohrožené děti má za cíl:

- zvýšit kvalitu práce a dostupnost služeb pro ohrožené děti a rodiny - ukotvením společných standardů kvality péče o ohrožené děti, nastavením systému celoživotního vzdělávání pro pracovníky v systému péče o ohrožené děti, síťováním a optimalizací služeb pro ohrožené děti a rodiny, přenesením důrazu na primární prevenci, která zabrání zbytečnému, byť krátkodobému, umístování dětí do ústavní péče, optimalizací řízení, kontroly a financování péče o ohrožené děti;
- sjednotit postupy pracovníků při řešení konkrétní situace ohrožení dítěte (případová konference, individuální plán práce s klientem);
- snížit počet dětí dlouhodobě umístěných ve všech typech ústavní péče posílením preventivní složky práce s ohroženým dítětem a rodinou, rozvojem podpůrných služeb pro ohrožené dítě a rodinu, navýšením počtu kvalifikovaných pracovníků;

- zvýšit životní šance dětí, podporovat rozvoj osobnosti dítěte, jeho nadání a rozumové i fyzické schopnosti v co nejširším objemu a zachovat životní úroveň nezbytnou pro jejich tělesný, duševní, duchovní, mravní a sociální vývoj.

Národní akční plán je nástrojem transformace systému práce s ohroženými dětmi a rodinami. Pro podporu základních práv ohrožených dětí je třeba zajistit bezpečné prostředí ve vlastních (sanovaných a podporovaných) rodinách, dostatečný počet (kvalifikovaných a podporovaných) rodin náhradních a odbornou komplexní péči v zařízeních rodinného typu. Národní akční plán je koncipován jako soubor analýz a opatření s důrazem na sjednocení a zvýšení kvality práce s ohroženým dítětem a rodinou. Práce s dítětem musí naplňovat standardy kvality práce závazné pro všechny pracovníky a procesy. Požadavek na počet a kvalifikaci pracovníků musí odpovídat potřebám klientů v regionu, práce musí být jednotně metodicky řízena. Financování práce s ohroženými dětmi a rodinami musí být sjednoceno a navázáno na kvalitu vykonávané práce (MPSV, 2009).

4. Sociální práce s rodinou ohroženou sociálním selháním

4.1 Vybrané přístupy využívané při práci s rodinou ohroženou sociálním selháním

V poslední době se při práci s rodinou opouští individuální, intrapsychický přístup a přijímá se systémová orientace. Hlavní teorie, které jsou v zahraničí i v Čechách využívané při práci s mnohoproblémovými rodinami, jsou systémová a sociálně ekologická teorie.

4.1.1 Systémový přístup

Systémová teorie bývá také označována jako teorie strukturální. Tvůrcem této teorie a přístupu je S. Minuchin, který se spolu se svými kolegy od padesátých let 20. století zabýval chudými, mnohoproblémovými rodinami žijícími ve velkoměstech na východním pobřeží USA. Ústředním pojmem je v této koncepci „*rodinná struktura*“, která označuje soustavu pravidel, podle nichž se jedinci vztahují k sobě navzájem. Pravidla jsou výsledkem interakce potřeb členů rodiny a jsou modifikována jejich sociálními dovednostmi. Rodinná struktura má podsystémy (tzv. subsystemy). Tyto subsystemy jsou nositeli specifických funkcí, uspokojující specifické potřeby některých členů rodiny (Matoušek, Pazlarová, 2010a). Z hlediska hlavních úkolů rodiny, tj. zabezpečení reprodukce, socializace a zajištění života, vyplývá základní osnova subsystemů v rodině jako tří vzájemně odlišených funkčních celků. Jsou to *subsystem partnerský*, jehož účelem je dobrá funkce manželství jako základu rodinného života, *subsystem rodičovský*, jehož účelem je péče o děti a o jejich socializaci a *subsystem sourozenecký* (dětský), jehož účelem je tělesné, duševní a sociální vyspívání až k úplnému osamostatnění od rodičovské péče. Subsystemy jsou odděleny *hranicemi*. Hranice je definována jako pravidlo určující dostupnost a míru kontaktu. Hranice mezi subsystemy i mezi rodinou a vnějším světem mohou být různé povahy. Aby rodina optimálně fungovala, je třeba, aby hranice byly jasné a při tom komunikačně propustné, popřípadě i schopné změny tak, jak to aktuální situace vyžaduje. U mnohoproblémových rodin nalézáme hranice buď příliš strnulé, nepřipouštějící účelnou změnu a komunikaci mezi subsystemy, nebo hranice nedostatečně vyznačené, „propletené“, které dostatečně nerozlišují úkoly a činnosti subsystemů. V „propletených“ rodinách se můžeme setkat s tím, že na nejstarší děti jsou přenášeny rodičovské úlohy, nebo kde bývají do manželských sporů zapojeny děti. Naopak u „strnulého“ ohraničení můžeme třeba pozorovat, že jeden člen rodičovského subsystemu nekomunikuje se svými dětmi přímo, nýbrž k tomu vyžaduje zprostředkování někoho jiného (Langmeier, Balcar, Špitz, 2000). Cílem práce s rodinou je vybudování efektivně fungující struktury s jasnou hierarchií odpovědnosti, s jasnými a optimálně propustnými hranicemi.

Tam, kde jsou hranice rozpuštěné, je třeba pomáhat rodině, aby si je budovala. Tam, kde jsou hranice nepropustné, je třeba posilovat komunikaci, a tím i jejich propustnost.

Podle Minuchina (2007) by v přímé práci s rodinou a při plánování sociálních služeb pro ohrožené rodiny měly být využity následující dva principy - systémový přístup a důraz na rodinu jako základní orientační strukturu pro všechny její členy. Intervence jednotlivých sociálních pracovníků nemohou vést ke kýženému výsledku, pokud nebude pracovat s celou rodinou jako se základní jednotkou, nikoli jako se součtem jejích jednotlivých částí. Praxe ve Velké Británii ukazuje, že *„klíčové problémy, které ovlivňují děti, nejsou problémy, které by mohly být vyřešeny výhradně při práci s dětmi. Je potřeba systematického přístupu, který uznává komplexní a vzájemně související podstatu rodinného problému“* (Eisenstadt, 2011). Členové rodiny jsou sice oddělené entity, ale jsou také součástí sítě rodinných vztahů. Pracovníci se často setkávají jen s tím členem rodiny, jehož chování je problematické. Musí si ale být vědomi toho, že řešení se často nalézá ve vztazích, v propojeném celku.

Při práci s rodinou je důležité hledání pozitivního potenciálu rodiny a budování vlastní úcty. Pokud se sociální pracovník zaměřuje na negativní rysy rodiny a na její nedostatky, chybí zde vzájemný respekt a úcta, zaujme rodina často postoj vzdoru a neochoty spolupracovat. Je tedy potřeba, aby pracovník identifikoval silné stránky rodiny, na kterých se dá stavět, a ty doporučuje podporovat (Suarez, Smokowski, Wodarski, 1996).

Rodina často nevyužívá své vlastní zdroje a potenciál. Intervence je neúčinnější, pokud se pracovníkovi podaří ukázat členům rodiny, že oni sami pro sebe představují zdroj pomoci. Role pracovníka se pak může postupně měnit na méně důležitou a méně aktivní, než je obvyklé. Pracovník může ustupovat do pozadí a hlavní aktivitu při řešení problémů postupně přenechat rodině.

Důležitým zdrojem pomoci a podpory může být širší rodina. Při zapojení širší rodiny někdy není ani nutná profesionální pomoc. Příliš mnoho profesionálních služeb kolem rodiny může být ve výsledku pro rodinu spíš matoucí (Matoušek, Pazlarová, 2010a).

4.1.2 Sociálně ekologický přístup

Tvůrcem sociálně ekologického modelu je rusko-americký psycholog Urie Brofenbrenner, který ekologií lidského organismu rozumí *„vědecké zkoumání rozvíjející se postupné a vzájemné akomodace, přizpůsobování, mezi aktivní lidskou bytostí a měnícími se vlastnostmi bezprostředních prostředí, v nichž tato bytost žije; přičemž je tento proces ovlivňován vztahy mezi těmito prostředími a širšími kontexty, do nichž jsou tato prostředí*

zamořena“ (Kovařík in Matoušek, 2001, s. 249). Bronfenbrenner rozlišuje mikrosystémy, mezosystémy, exosystémy a makrosystémy.

- *Mikrosystém* tvoří sociální skupiny, jichž je člověk členem a které jsou pro něj důležité, jeho rodina, přátelé, škola, spolupracovníci.
- *Mezosystém* zahrnuje vztahy mezi dvěma či více prostředími, v nichž osoba, která se vyvíjí, aktivně participuje - např. u školního dítěte se jedná o vztahy mezi domovem, školou, sousedskou vrstevnickou skupinou; pro dospělé o vztahy mezi rodinou, prací, společenským životem.
- *Exosystém* je systém, v němž jedinec již není aktivním účastníkem, nicméně dění v něm a změny bezprostředně ovlivňují jeho život, např. pracovní prostředí rodičů ovlivňuje v řadě aspektů život dítěte, je tedy vůči dítěti exosystémem.
- *Makrosystém* tvoří rámec života člověka jako člena společnosti, zahrnuje etické, kulturní, náboženské a další normy dané společností (Kovařík in Matoušek, 2001).

Sociálně ekologická perspektiva v sociální práci se soustředí na otázky vztahu člověka (systém) a prvků jeho prostředí. Vychází z předpokladu, že pro přežití organismu (subsystému) i prostředí (makrosystému) je nezbytná interakce a jejich vzájemná provázanost. Jakákoliv změna v jednom z nich může mít pozitivní i negativní důsledky na druhý. Ať už tedy sociální pracovník pracuje přímo s jednotlivcem nebo s institucí, musí si být vždy vědom jejich vzájemného vlivu a vzájemné závislosti. Sociální pracovník, který působí v úrovni plánování a tvorby strategií, si musí všimnout klienta i jeho prostředí. Důležité je vnímat člověka a jeho prostředí jako jednotný systém v rámci konkrétního kulturního a historického kontextu (Mojžíšová).

4.2 Vybrané zahraniční koncepty podpory rodin

V západních zemích je v posledních letech prosazován rozvoj programů, které jsou adresovány zranitelným rodinám s dětmi. Výzkumy ukazují, že včasná intervence zaměřená na znevýhodněné děti a rodiny, má významný dopad na průběh života a snižuje nepříznivé výsledky pro rodinu. Investice do těchto programů může vést později k podstatným vládním a sociálním úsporám. Budou zde uvedeny dva zahraniční koncepty podpory rodin.

4.2.1 Koncept podpory rodin ve Velké Británii

Vláda Velké Británie se v posledních letech zabývá tím, jak řešit situaci znevýhodněných rodin a jak s nimi pracovat. Představím zde vládní program na podporu

rodin a principy práce s rodinou. Poté budou uvedeny dva projekty, které z těchto principů vycházejí.

V roce 2007 byl tehdejší předseda vlády Tony Blair zklamán z průzkumu sociálního vyloučení. Mnoha znevýhodněným rodinám, které čelí hlubokým a komplexním problémům, se doposud nepomohlo s řešením jejich situace. I když byl učiněn velký pokrok, je stále hodně, co dělat. Na základě těchto poznatků zahájil Tony Blair průzkum, jehož cílem bylo zjistit, jakým problémům čelí znevýhodněné rodiny a co je možné pro ně udělat.

Bylo zjištěno, že mnoho faktorů, které jsou rizikové pro děti, se týká postavení jejich rodičů. Dlouhodobá nezaměstnanost, špatné bydlení, špatné duševní zdraví matky, nebo pokud je jeden z rodičů ve vězení, jsou klíčovými faktory určující pozdější špatné výsledky dětí. V Británii byla úspěšně provedena jedna z hlavních reforem služeb péče o děti, nyní ale stojí před mnohem těžším úkolem, zajistit, aby služby pro dospělé rozuměly potřebám rodičů. Například u chlapce, jehož otec je ve vězení, je mnohem větší riziko, že se u něj také projeví kriminální chování. V přeplněných domácnostech je pro děti obtížné najít si místo pro psaní domácích úkolů nebo si pozvat přátele po škole na návštěvu. Z výše uvedeného je evidentní, že klíčové problémy ovlivňující děti, nejsou problémy, které by mohly být vyřešeny výhradně při práci s dětmi. Je tedy potřeba systematického přístupu, který uznává komplexní a vzájemně související podstatu rodinného problému. Navíc je prokázáno, že jednotlivá rizika a problémy se vyskytují společně, špatné bydlení, nezaměstnanost, duševní a zdravotní problémy. To má krutý dopad zejména na děti žijící v rodinách, ve kterých se vyskytuje řada těchto problémů. V Británii je relativně malý počet rodin, které by měly více problémů. Něco málo přes polovinu britských rodin má jeden nebo žádný problém, zatímco 2% má deset a více. Ovšem dopad na děti žijící v těchto rodinách je obrovský, je zde zvýšené riziko, že tyto děti dosáhnou špatných výsledků.

Britská vláda vytvořila tři obsáhlé *strategie na podporu rodin*:

1. První strategie je zaměřena na snížení tlaku na rodiny. Jedná se o finanční podporu prostřednictvím daňových úlev, flexibilní péče o děti a cílených dávek. V této kategorii je dále zahrnuta lepší mateřská a otcovská dovolená a právní ochrana rodičů.
2. Druhá vládní strategie se zaměřuje na zlepšení schopností rodičů. Orientuje se zejména na činnosti, jako jsou rodičovské programy, poskytování dostatečných informací a vedení rodiny.
3. Třetí a nejtěžší role státu je ochrana dětí před poškozením. Tato odpovědnost státu se v některých případech dostává do rozporu s druhou strategií, podporou a zvyšováním

rodičovských schopností. Vláda často zápasí s rozsudky, zda za extrémních okolností je pro dítě lepší, aby bylo odebráno rodičům a svěřeno do náhradní péče poskytované státem. V Británii, i v dalších zemích, jsou výsledky náhradní péče poskytované státem špatné. Děti v náhradní péči neprospívají stejně dobře jako jejich vrstevníci, kteří žijí v rodinách. Je obtížné říci, zda je to důsledek negativní životní zkušenosti dítěte před jeho umístěním do náhradní péče, nebo selhání státu. Často to je kombinace obou těchto faktorů.

Pracovní skupina Úřadu vlády zaměřená na sociální vyloučení vytvořila *rámec pro práci s rodinou*. Rámec je zaměřený na plnění potřeb dětí v rodinách, jejíž členové mají komplexní a zakořeněné problémy. Zahrnuje čtyři základní funkce:

- *není špatných dveří* - kontakt s jakoukoliv sociální službou nabízí otevřené dveře do systému poskytujícího podporu rodině;
- *pohled na celou rodinu* - sociální služby musí zhodnotit potřeby všech členů rodiny, nutná spolupráce služeb pro dospělé a děti;
- *stavět na vnitřní síle rodiny* - úspěšný program práce s rodinou je vždy založen na dovednostech rodiny a její vnitřní síle, na kterých se staví a vytváří plán práce;
- *poskytovat podporu, která je „šitá na míru“* - rodiny s komplexními problémy potřebují podporu, která je speciálně navržena pro potřeby různých členů rodiny.

Výše uvedené znaky zahrnují dva programy realizované ve Velké Británii, Projekt rodinné intervence a Partnerství mezi rodinou a zdravotní sestrou. Projekt rodinné intervence je zaměřen na zvláště nebezpečné rodiny, které způsobují takové utrpení v sousedských vztazích, že jim hrozí soudní vystěhování. Program partnerství je určen pro mladistvé matky. Oba programy obsahují důležitý prvek: spoléhají na profesionální vedení zahrnující silný a stálý vztah s rodinou. Vedoucí pracovník je zatížen malým množstvím případů a může se proto intenzivně věnovat rodině. Plány jsou zpracovány společně s rodinou a pečlivě sledovány, aby byl zajištěn pokrok. Pro tyto plány je typická dohoda o tom, jaké změny chování jsou očekávány od každého člena rodiny a jakou dodatečnou podporu může dodat vedoucí pracovník, včetně praktické podpory (například doprava, zlepšení kvality bydlení nebo zajištění bezplatného přístupu do prádelny). Praktická pomoc vzbuzuje důvěru a pocit, že je člověk vyslyšen (Eisenstadt, 2011).

4.2.2 Koncept podpory rodin v USA

Spojené státy americké se skládají z mnoha států, které vytváří řadu programů na podporu rodin. Pro účely své diplomové práce, jsem vybrala koncept, který považuji za stěžejní při práci s rodinou. Daný koncept obsahuje principy, které se staly celosvětově základem pro programy na podporu rodin. V kapitole 4.3 se přesvědčíme, že i v ČR je v posledních letech snaha uplatňovat dané principy při práci s rodinou.

Jak již bylo uvedeno v úvodu této kapitoly, v posledních letech je prosazován rozvoj programů, které jsou adresovány zranitelným rodinám s dětmi. Terry Carrilio a jeho kolegové z Univerzity v San Diegu vyvinuli v průběhu několika let řadu principů na podporu rodiny a shromáždily je pod názvem „*Integrated Team Case Management*“ (v českém překladu „*Komplexní týmová případová práce*“). Program je určen k integraci současných znalostí z výzkumu a praxe a nalezení způsobů, jak implementovat tyto znalosti do programů sociální práce, které splňují aktuální politické potřeby. Bylo zjištěno, že hlavní činnost sociálních služeb, kterou je třeba zajistit k realizaci nového programu, je týmový case management za účelem poskytování komplexního integrovaného programu pro zranitelné rodiny.

V polovině 70 let začala být věnována pozornost domácím návštěvám v rodinách. Centrum pro rodiny v nepříznivé situaci na Hawaii zahájilo v té době komplexní program domácích návštěv. Program zahrnoval teoretický základ (vývoj dítěte, teorii vazby), intenzivní domácí návštěvy až po dobu pěti let, spojení s lékařskou péčí, průběžné školení a supervize a systematické prověřování rizik. Výsledky tohoto programu ukazují zvýšení rodičovských schopností, snížení stresu u rodičů a omezení používání násilí jako formu výchovy a disciplíny. V roce 1991 doporučil Poradní výbor Spojených států zabývající se týráním a zneužíváním dětí univerzální domácí návštěvy jako strategii pro prevenci týrání a zneužívání dětí. Z uvedeného vyplývá, že domácí návštěvy jsou jednou z nejpobulárnějších strategií využívaných při práci s rodinou. Často bývají domácí návštěvy vnímány jako metoda poskytování podpory rodinám, navzdory důkazům, že tuto strategii je nejlepší používat jako jednu z částí komplexního systému sociálních služeb. Využívat při práci s rodinou pouze domácí návštěvy není dostačující.

Při práci s přetíženými a znevýhodněnými rodinami je důležité zapojení těchto rodin do rodičovských a dětských skupin nacházejících se v jejich komunitě. Rodina tak dostává šanci vyzkoušet si nově získané dovednosti v bezpečném prostředí, zároveň se také dostane z izolace, ve které se většinou tyto rodiny nacházejí. Sociální izolace, nejen že je sama o sobě stresující, ale rodiny také často tím, že s nikým nesdílejí své problémy a starosti, dělají v každodenním životě špatná rozhodnutí. Dalším přínosem skupinové práce je, že bývá často

dobrym způsobem pro zapojení otců do programu. Je dobré, když se aspoň některé skupiny konají večer. Večerní skupiny povzbudí otce k účasti a ti tak dávají matkám zprávu, že mohou chodit do práce či do školy a ještě se plně účastnit programu.

Mnoho rodin zapojených do programů na podporu rodin každodenně bojuje s konkrétními problémy jako je bydlení a základní životní potřeby. Maslowova hierarchie potřeb (viz kap. 1.3) je velice užitečná při práci s rodinami, v jejichž každodenním životě se objevuje chaos a krize. Maslow naznačuje, že základní potřeby hladu, lásky a bezpečí mají přednost před „vyššími“ potřebami, jako je seberealizace, altruismus a filozofické hledání hodnoty a spravedlnosti. Konkrétní potřeby každodenního života jsou velmi reálné pro tyto rodiny a musí být vyřešeny před tím, než budou schopni zapojit sebereflexi, bojovat s dávnými problémy a učit se novým dovednostem. Sociální pracovník poskytující podporu rodině vytváří s rodiči pracovní spojení. Tím, že se rozvíjí vzájemný vztah důvěry a podpory, na který se může rodič spolehnout, pracuje sociální pracovník s rodiči na změně negativního očekávání týkající se vztahů. Nová zkušenost rodičů s podpůrným vztahem se pak odráží v jejich vztahu k dítěti. Tento model podporuje rodiny posílením mateřských schopností rodičů.

Sociální pracovník musí mít při práci s rodinou dobré znalosti o dané komunitě, dostupných zdrojích pro rodiny s dětmi, základní znalosti o vývoji dítěte a rodiny, o zdraví a výživě a speciální vzdělání v oblasti, která je relevantní pro danou populaci, například léčba drogové závislosti. Sociální pracovník dále musí vytvořit vhodné hranice a individuální přístup pro každou rodinu. Úspěch programu na podporu rodiny závisí na komunikačních dovednostech sociálního pracovníka a na jeho silném pracovním vztahu s členy rodiny po celou dobu programu. Neschopnost věnovat pozornost dynamice dané situace a vytvořit fungující vztah s rodinou, může zabránit sociálnímu pracovníkovi, aby byl pro rodinu užitečný, navzdory tomu, že má dobré znalosti o dětech, rodině a komunitních zdrojích.

„*Integrated Team Case Management*“ reprezentuje změnu v tom, že zahrnuje celý tým, ne pouze individuálního pracovníka. Multidisciplinární tým je klíčový pro poskytování služeb vysoce zranitelným rodinám. Case manager (vedoucí případu) je klíčovou osobou, která zprostředkovává kontakt mezi rodinou a týmem. V závislosti na potřebách rodiny mohou ostatní členové týmu poskytnout case managerovi odborné vedení, v každém týmu jsou totiž zastoupeni odborníci specializovaní na určitou činnost. Členové týmů přinášejí do práce s rodinou různé vzdělanostní, profesionální a životní zkušenosti, ty si navzájem předávají prostřednictvím týmových setkání a supervizí. Navíc si všichni členové týmu udržují „otevřené dveře“, to znamená, že po celý den mohou poskytnout svým kolegům

neformální konzultaci. Důvody, proč je týmová práce důležitá při práci se zranitelnými rodinami, jsou následující: 1. přetížené rodiny mohou často přemoci a přetížit jednoho pracovníka; 2. přenos problému je příznačný pro tyto rodiny a týmový přístup pomáhá snížit tyto účinky; 3. využití odborníků, kteří mají speciální vzdělání a dovednosti, jako zdroj pro celý tým; 4. fluktuace zaměstnanců v sociální práci je poměrně velká, pomoc rodinám prostřednictvím týmu snižuje stažení rodiny, když dojde ke změnám pracovníků.

Case management (případová práce) je základním principem programu na podporu rodiny. Tento přístup je zaměřen na komplexní zhodnocení rodiny a vytvoření individuálního plánu služeb, který je pravidelně kontrolován a vyhodnocován týmem. Většinou to bývá každých 90 dní. Case management je zaměřen na rodinu. To znamená, že členové týmu mají flexibilní pracovní dobu, pracují tehdy, když je rodina k dispozici. V praxi to znamená, že k domácím návštěvám dochází ve večerních hodinách, o víkendech nebo na pracovišti. Jak již bylo řečeno výše, skupinové aktivity jsou také plánované na večerní hodiny či víkendy. Je to zejména z toho důvodu, aby se mohli zapojit i otcové.

Závěrem jsou zde shrnuty zásady práce s rodinou v rámci „*Integrated Team Case Management*“:

1. Multidisciplinární tým zahrnuje celou řadu specialistů na různé oblasti - drogová závislost, zdraví, vývoj dítěte, zneužívání dětí, duševní zdraví apod. Odborníci pomáhají zhodnotit rodinu a vytvořit efektivní plán služeb pro rodinu a jednotlivce.
2. Počet případů multidisciplinárního týmu je omezen na 20 - 25 rodin a je vyvažován s ohledem na intenzitu práce s rodinou.
3. Služby pro rodiny a děti jsou zasazeny do jejich centrálního prostředí. Komunity poskytují programy pro rodiče i děti.
4. Tým se zabývá systematickým prověřováním a průběžným hodnocením rodinných potřeb.
5. Individuální plán služeb pro rodinu zahrnuje celou řadu služeb a odborných znalostí za účelem vytvoření integrovaného a komplexního plánu.
6. Financování z různých zdrojů za účelem zvýšení rozsahu, komplexnosti a kontinua služeb.
7. Členové týmu absolvují pravidelné školení a supervize.
8. Paralelní proces: struktura, proces a obsah programu se vzájemně podporují a je zde vzájemná odpovědnost na všech úrovních.
9. Aktivní a průběžné kvalitní vedení a hodnocení programu.

10. Silný závazek k budování kapacit v komunitách a rodinách (Carrilio, 2001).

4.3 Sanace rodiny

S pojmem sanace se setkáme výhradně v českém prostředí, v zahraničí se používá pojem podpora rodiny.

Slovník sociální práce (Matoušek, 2003a, s. 196) definuje pojem sanace rodiny jako „postupy podporující fungování rodiny, které jsou opakem postupů vyčleňujících některého člena rodiny kvůli tomu, že někoho ohrožuje, příp. kvůli tomu, že je sám někým z rodiny ohrožen“. V současnosti v západních zemích převažuje názor, že sanace rodiny by měla být metodou první volby u většiny případů, kdy je sociální služba kontaktována kvůli ohrožení dítěte, popřípadě kvůli výskytu domácího násilí.

Bechyňová, Konvičková (2008, s. 18) definují sanaci rodiny jako „soubor opatření sociálně - právní ochrany, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům dítěte a dítěti, jehož sociální, biologický a psychologický vývoj je ohrožen“. Důsledkem neřešené nebo akutní situace ohrožení dítěte může být umístění mimo rodinu. Základním principem sanace rodiny je podpora dítěte prostřednictvím pomoci jeho rodině. Cílem sanace rodiny je předcházet, zmírnit nebo eliminovat příčiny ohrožení dítěte a poskytnout rodičům i dítěti pomoc a podporu k zachování rodiny jako celku.

Sanace rodiny je doporučována v případech:

- Nastávající rodiče, kteří během svého vývoje byli zanedbáváni nebo ohroženi, jsou nositeli rizika, že nebudou umět o dítě pečovat, nemají pro dítě připravené podmínky odpovídající jeho potřebám, nemají ve svém okolí spolehlivou sociální podporu.
- Ohrožené dítě žije ve vlastní rodině a jeho zdravotní, psychická a sociální situace vykazuje konkrétní rizika a nedojde-li při sociální práci s rodinou v průběhu alespoň tří měsíců ke zlepšení, nebo pokud nastane její zhoršení u dítěte samotného nebo u jeho sourozenců.
- Dítě bylo aktuálně umístěno dobrovolně nebo na základě předběžného opatření do zařízení pro výkon ústavní výchovy. Cílem sanace rodiny je vytvořit podmínky pro kvalitní, bezpečný a smysluplný kontakt dítěte s rodinou, příp. s jeho sourozenci. Tato práce může postupně vést ke svěření dítěte zpět do péče rodičů.

- Dítěti soud zrušil nařízení ústavní výchovy z důvodu kvalitativních změn v rodině a svěřil ho zpět do péče rodičů. Sanace rodiny je důležitým faktorem pro podporu a udržitelnost kvalitativních změn v rodině po návratu dítěte domů.
- Dítě bylo svěřeno soudem do pěstounské péče na přechodnou dobu. Sanace rodiny je vhodným přístupem k udržování nebo zlepšování podmínek pro kontakt dítěte s vlastní rodinou a pro přípravu jeho návratu zpět domů.

Bechyňová, Konvičková (2008, s. 18) vymezují základní znaky sanace rodiny následovně:

- Je sestaven multidisciplinární tým sanace rodiny, který má jasného koordinátora.
- Členem multidisciplinárního týmu je vždy pracovník sociálně-právní ochrany dětí, pracovník centra pro sanaci rodiny, pracovník zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo pro děti vyžadující okamžitou pomoc, je-li dítě aktuálně umístěno mimo rodinu, a další odborníci pracující s dítětem nebo celou rodinou (např. psycholog, učitel, speciální pedagog, dětský lékař, soudce).
- Není-li v dosahu centrum pro sanaci rodiny, je sanace rodiny pro zbylé zúčastněné odborníky všestranně náročnější, ale lze ji při zachování multidisciplinarity realizovat.
- Role a úkoly každého člena týmu jsou známy všem zúčastněným, tým pracuje podle předem domluvených pravidel.
- Pravidla jsou známa i rodině a všichni zúčastnění s nimi souhlasí a dodržují je, pokud nedojde k výraznému zhoršení situace dítěte a nutnosti zásahu pracovníka SPOD.
- Rodiče a dítě vědí, že jsou zařazeni do programu sanace rodiny, podíleli se na sestavení sanačního plánu a souhlasí s ním.

Jedním ze základních prvků sanace rodiny je realizace *případových konferencí*. Případová konference je společné setkání pomáhajících pracovníků, kteří hledají optimální řešení konkrétní situace rodiny. V současné praxi se případové konference příliš nevyužívají, bývají milně považovány za neefektivní způsob práce. Případové konference realizuje multidisciplinární tým, znamenající pro rodinu podpůrnou síť. Konference se mohou zúčastnit rodiče a dítě, jichž se případová konference týká. Konferenci v optimálním případě svolává a koordinuje pracovník sociálně-právní ochrany, dostalo-li se dítě či jeho rodina do natolik obtížné situace, že by mohla vyústit v nutnost umístění dítěte mimo rodinu, nebo tato situace již nastala. Novelou zákona o sociálně-právní ochraně dětí (viz kap. 3.2.1) dojde k zakotvení

institutu případové konference jako jedné z metod práce OSPOD při poskytování sociálně-právní ochrany.

Cílem případové konference je zajistit:

- objektivní posouzení situace z různých úhlů pohledu prostřednictvím multidisciplinárního týmu;
- stanovení cíle, ke kterému sanace rodiny vede, a jeho případné přehodnocení;
- stanovení dílčích cílů a reálných kroků v konkrétním časovém horizontu;
- určení dílčí zodpovědnosti zúčastněných subjektů;
- koordinaci multidisciplinární spolupráce práce s rodinou;
- prevence velmi častých situací, kdy každá instituce pracuje s rodinou na rozdílných cílech a doporučení jednotlivých institucí jsou mnohdy proti sobě;
- určení pravidel pro vyhodnocování.

Výstupem z případové konference a zároveň osnovou pro další týmovou práci je individuální plán sanace rodiny, který obsahuje:

- konkrétní změny v situaci dítěte a rodiny (proč);
- konkrétní pracovní body (co);
- zodpovědnost - rodiče, dítě, ostatní zúčastnění odborníci (kdo);
- konkrétní kroky (jak);
- konkrétní časové období (dokdy);
- jak, kdy a kým bude získávána zpětná vazba o jeho plnění;
- kdo svolá další případovou konferenci;
- kdo bude rodinu nebo dítě o obsahu individuálního plánu informovat (Bechyňová, Konvičková, 2008).

V zahraničí a v současné době už i v českém prostředí je vidět při práci s mnohoproblémovou rodinou příklon k systémovému přístupu. Jak dokládají výše uvedené zahraniční programy, při práci s rodinou je nutné zhodnotit potřeby všech členů rodiny a pracovat s rodinou jako s celkem. Podpora rodiny se musí odvíjet od potenciálu rodiny, pracovník musí identifikovat silné stránky rodiny a na nich stavět. Při práci s rodinou je důležitý multidisciplinární tým, který zahrnuje řadu specialistů na určité oblasti, kteří si mezi sebou předávají své profesní a životní zkušenosti a pomáhají zhodnotit rodinu a vytvořit efektivní plán služeb pro rodinu a jednotlivce.

5. Sociální služby pro rodiny ohrožené sociálním selháním v ČR

V předchozích kapitolách jsem se věnovala právním dokumentům, které upravují oblast ochrany práv a zájmů rodiny a dítěte a vybraným přístupům a konceptům na podporu rodin. Nyní se zaměřím na sociální služby, které jsou poskytované v ČR rodinám ohroženým sociálním selháním státním a neziskovým sektorem. Zmíněny budou i školská zařízení, která pomáhají rodině řešit výchovné a vzdělávací problémy dětí.

Státními orgány péče o dítě jsou v ČR *oddělení sociálně-právní ochrany dětí* v obcích s rozšířenou působností (viz kap. 3.2.1). Prověřují případy špatného zacházení rodičů či jiných pečujících osob s dětmi, navrhují další opatření včetně omezení, zbavení a pozastavení rodičovské zodpovědnosti a také navrhují ústavní výchovu. Vydávají rozhodnutí, že rodič se o dítě nezajímá (a tím pádem je možné, aby dítě osvojil někdo jiný i bez souhlasu rodiče). Pracovník oddělení sociálně-právní ochrany dětí je v době rozvodu kolizním opatrovníkem dítěte. Vedle toho má sledovat výkon ústavní a ochranné výchovy dětí. Na oddělení sociálně-právní ochrany dětí působí nejen pracovníci SPOD, ale i *kurátoři pro mládež*. Povinností kurátora pro děti a mládež je starat se o děti a mladistvé obtížně vychovatelné, o mladistvé páchající trestnou činnost a jejich rodiny. Těmto klientům a jejich rodinám poskytuje poradenskou a socioterapeutickou pomoc. Ta však nemůže být intenzivní vzhledem k vysokému počtu případů, jimiž se ročně kurátoři zabývají. Proto kurátoři odkazují děti, případně rodiny, do soustavné dlouhodobé péče jiným organizacím a monitorují situaci dítěte. Starosta obce s rozšířenou působností dále zřizuje jako zvláštní orgán obce *komisi pro sociálně-právní ochranu dětí*. Tato komise rozhoduje o vydání pověření k výkonu sociálně-právní ochrany; navrhuje a prosazuje předložené sociálně preventivní programy na ochranu týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí a zajišťuje projednávání jednotlivých případů týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí v komisi, za účelem navržení opatření k účinné pomoci dítěti a rodině; doporučuje provést opatření, která by měla být uskutečněna v oblasti ochrany dětí před sociálně patologickými jevy, a připravuje programy péče o problémové skupiny dětí a koordinuje výkon sociálně-právní ochrany na území správního obvodu obce s rozšířenou působností.

Některé nestátní organizace provozují v ČR tzv. *zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc*, která poskytují ochranu a pomoc dítěti, které se ocitlo bez jakékoliv péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy, jde-li o dítě tělesně nebo duševně týrané nebo

zneužívané anebo o dítě, které se ocitlo v prostředí nebo situaci, kdy jsou závažným způsobem ohrožena jeho základní práva. Jde buď o malá kolektivní zařízení, nebo o byty, ve kterých péči poskytuje jeden nebo dva zaškolení dospělí (program Klokánek Fondu ohrožených dětí). Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí z r. 2007 legislativně zakotvila *pěstounskou péči na přechodnou dobu* čili krátkodobou péči v náhradních rodinách, která se může stát významnou alternativou ústavní péče, ale zatím nemá vybudovanou infrastrukturu (organizace poskytující podporu takovým rodinám).

V ČR existují *azylové domy pro matky s dětmi*. Obvyklými klienty jsou matky dětí mladších než 3 roky, které byly ohrožovány manželem/partnerem nebo na ně působil jiný nepříznivý vliv, přímo či nepřímo zasahující i jejich dítě. Azylové domy poskytují vedle zvýhodněného ubytování i podporu matkám při výchově dítěte.

V současnosti je v ČR několika specializovanými nestátními organizacemi ve velkých městech poskytována *psychoterapeutická pomoc* dětským obětem nevhodného zacházení. V ČR chybějí programy pro rodiče nevhodně zacházející s dítětem. V zahraničí mají obvykle podobu skupinových sezení. V ČR také zatím chybějí programy pro profesionály, jež by je učily, jak rozpoznat ohrožené dítě (rodinu) a jak na ohrožení reagovat. Cílovými skupinami takových programů jsou v zahraničí sociální pracovníci, lékaři, pedagogové, psychologové a policisté (Matoušek, 2007).

Nestátní organizace v ČR začínají v posledních letech poskytovat dle § 65 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách *sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi*, které jsou nedílnou součástí souboru služeb a programů - sanace rodiny (viz kap. 4.3). Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi jsou terénní, popřípadě ambulantní služby. Jsou poskytovány rodině s dítětem, jehož vývoj je ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě nepříznivé sociální situace, kterou rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat, a u něhož existují další rizika ohrožení jeho vývoje. Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi obsahují tyto základní činnosti: výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti; zprostředkování kontaktu se společenským prostředím; sociálně terapeutické činnosti a pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.

Dále mohou rodiny využít odborné sociální poradenství (§ 37 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách) poskytované v *poradnách pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy*. Existují ve většině bývalých okresních městech, ale mají dnes různé zřizovatele. Služby v nich jsou pro uživatele bezplatné. Práce s celými rodinami je v nich dostupná jen výjimečně.

Pro děti a mládež ohroženou společensky nežádoucími jevy jsou určena *nízkoprahová zařízení pro děti a mládež* (§ 62 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách). Zařízení

poskytují ambulantní, popřípadě terénní služby a nabízejí příležitost k nerizikovému trávení volného času a někdy pro ně organizují i víkendové a prázdninové akce v přírodě. Jsou zřizována nestátními organizacemi.

Školská zařízení

Služby pro rodiny s dětmi s postižením a s dětmi, které mají poruchy učení a chování zajišťuje v ČR síť školských zařízení. Především jsou to *pedagogicko-psychologické poradny*, v nichž je poskytováno poradenství rodičům dětí s poruchami učení, případně s poruchami chování. Vedle nich existují tzv. *speciálně-pedagogická centra*, což jsou rovněž zařízení specializovaná na problematiku dětí a mládeže s určitým typem postižení (poruchy řeči, mentální, tělesné, kombinované postižení). Centra jsou zřizována při státních i při nestátních speciálních školách.

V každé základní škole působí *výchovný poradce*. Je to jeden z učitelů, jehož úkolem je pomáhat rodině při řešení vzdělávacích a výchovných problémů. Učitelé zatím většinou nemají pro tuto činnost odpovídající kvalifikaci. Někteří si ji doplňují, jiní vykonávají funkci formálně. Školy dále mohou využívat k zajištění potřeb znevýhodněného dítěte *osobních asistentů*. Mohou to být zaměstnanci školy, ale mohou přijít i z jiné (např. nestátní) organizace. V některých zemích školy přímo zaměstnávají *školní sociální pracovníky*. Tento pracovník může pracovat s jednotlivým dítětem a jeho rodinou (např. může pomáhat zvládat neklidné dítě, zabývat se konflikty v rodině a nevhodnými způsoby výchovy dítěte), může pracovat se skupinami dětí v době vyučování i po vyučování, může se zabývat řešením záškoláctví u všech dětí ve škole, může být „spojnicí“ mezi rodiči a školou a může být také členem multidisciplinárního týmu, který řeší problémy školáka (Matoušek, 2007).

Praktická část

Úvod

Předmětem praktické části je Studie proveditelnosti (dále jen Studie), která zjišťovala potřebnost sociálních služeb pro ohrožené rodiny a děti ve vybraných krajích. Studii realizovalo Sdružení SOS dětských vesniček ve spolupráci s Katedrou sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Studie zachycuje situaci a potřeby ohrožených rodin ve třech vybraných krajích ČR, ve kterých Sdružení uvažuje o realizaci programů podpory rodin. Ve své diplomové práci se zaměřuji na kraj Karlovarský, ve kterém jsem danou Studii realizovala.

V úvodu praktické části představím Sdružení SOS dětské vesničky a Mezinárodní organizaci SOS dětských vesniček. Dále se zaměřím na nestátní organizace v Karlovarském kraji, které poskytují sociální služby pro rodiny ohrožené sociálním selháním a byly zahrnuty do výzkumu. Pro účely Studie provedu základní sociodemografickou analýzu, která nám přiblíží situaci v Karlovarském kraji. Poté se budu věnovat samotné realizaci výzkumu - metodě výzkumu, technice sběru dat, výzkumnému vzorku a jeho výběru. V poslední části se zaměřím na analýzu a interpretaci zjištěných dat. V závěru uvedu doporučení pro SOS dětskou vesničku v Doubí v Karlovarském kraji.

Poznatky byly získávány prostřednictvím rozhovorů, které jsem realizovala v rámci Studie, ze statistických údajů a ze závěrečné zprávy ze Studie.

6. Sdružení SOS dětské vesničky

Sdružení SOS dětských vesniček je nezisková, nevládní, nepolitická a nenáboženská organizace, která se snaží pomáhat dětem ohroženým ztrátou rodičovské péče nebo dětem, které již rodičovskou péčí ztratily. Od roku 1993 je Sdružení SOS dětských vesniček řádným členem respektované mezinárodní organizace SOS Kinderdorf International, která celosvětově zastřešuje činnost jednotlivých národních sdružení SOS dětských vesniček.

Globální organizace SOS dětské vesničky působící ve 132 zemích světa v posledních letech zaměřuje svojí pozornost k novému druhu aktivit, kterým jsou programy podpory rodin. SOS dětské vesničky, jejichž historie vzniku spadá do období po 2. světové válce, se původně zaměřovaly pouze na zakládání a provoz samotných dětských vesniček. V posledním desetiletí ovšem zareagovaly na měnící se podmínky a potřeby v různých částech světa a postupně rozšířily spektrum svých aktivit.

Velké úsilí a kapacity jsou nyní věnovány rozvoji a podpoře komunitních projektů. SOS dětské vesničky zajišťují vzdělávání i zdravotní péči v potřebných komunitách, rozvíjejí soběstačnost rodin prostřednictvím podpory drobného podnikání. Aktivně sledují dodržování práv dětí v mnoha zemích a vyvíjí řadu aktivit nad rámec svého původního poslání.

Celosvětově realizují SOS dětské vesničky 566 programů nejrůznější podpory rodin, které pomáhají 299 900 lidem do nich zapojených. Přestože většina těchto programů probíhá mimo Evropu, v posledních letech SOS dětské vesničky velmi aktivně rozbíhají tento typ programů i v Evropě.

SOS dětské vesničky v ČR v současné době zajišťují náhradní rodinnou péči (pěstounskou péči) dětem, jejichž vlastní rodina selhala. Sdružení vyhledává a školí pěstouny, kteří pak v SOS dětské vesničce vychovávají děti, jež jsou jim svěřovány do péče. Jednu sourozeneckou skupinu tvoří cca. 5–7 dětí. Podporovány jsou i kontakty dětí s biologickou rodinou. SOS dětské vesničky zajišťují pěstounům veškerý potřebný servis – rodinný dům (vždy jen pro jednu rodinu), odbornou psychologickou a pedagogickou pomoc, finanční podporu účasti dětí na různých volnočasových aktivitách (zájmové kroužky, prázdninové tábory, lyžařské kurzy) apod.

V souladu s celosvětovým vývojem připravuje i české Sdružení SOS dětských vesniček zahájení programu podpory rodin v České republice. Aby chystaný program co nejlépe odpovídal aktuálním místním potřebám, byla zpracována daná Studie zjišťující potřebnost sociálních služeb pro ohrožené rodiny a děti.

Pro účely Studie je používán pojem ohrožená rodina pro rodiny, které jsou potenciálně ohrožené selháním některé ze svých funkcí a následným odebráním dítěte/dětí z rodiny do jiného typu péče. Jedná se o rodiny, které nemají dostatečné rodičovské kompetence, mají obtíže se zvládnutím chodu rodiny, potýkají se s dalšími problémy, na které Studie upozorní. V souladu s posláním a cíli mezinárodního sdružení SOS dětských vesniček, plánuje české Sdružení rozvoj programů, které by se zaměřily právě na takto ohrožené rodiny (Pazlarová, Matoušek J., Matoušek O.).

7. Sociální služby v Karlovarském kraji

Jak již bylo zmíněno v teoretické části, v obcích s rozšířenou působností zajišťuje státní péči o děti orgán sociálně-právní ochrany dětí. Dále je na území obce s rozšířenou působností zřizována jako zvláštní orgán komise pro sociálně-právní ochranu dětí. V této kapitole se zaměřím na nestátní organizace v Karlovarském kraji, které poskytují sociální služby pro rodiny ohrožené sociálním selháním. Tyto organizace byly zahrnuty do výzkumu. Informace byly získávány prostřednictvím rozhovorů s vedoucími pracovníky daných organizací.

Útočiště o.p.s.

Obecně prospěšná společnost Útočiště působí v Karlovarském kraji od roku 2006, pomáhá překonávat nepříznivé životní situace v životě dětí, mladistvých a jejich rodin.

V rámci projektu *Centra pro podporu rodiny* poskytuje Útočiště o.p.s. sociálně aktivizační služby (sanaci rodiny) pro rodiny s dětmi z Chebu a blízkého okolí. Cílovou skupinou jsou rodiny s dětmi do 18 let i samotné děti do 18 let. Pro samotné děti je to z toho důvodu, že pracovníci měli případ, kdy 17-ti letá dívka chtěla spolupracovat a rodiče ne. Pracovníci dívku doprovázeli k psychologce. Dívka měla problémy s anorexií a sebepoškozováním. Forma poskytování služeb je ambulantní, kdy je služba poskytována v prostorách centra pro rodiny s dětmi a terénní, v rámci které je služba poskytována v domácnosti uživatele nebo na jiném místě, dle domluvy s uživatelem, patří sem i doprovod uživatele do jiné instituce. Posláním sociálně aktivizačních služeb je usilovat o to, aby dítě mohlo žít ve své rodině a za tímto účelem podporovat rodinu, aby vytvářela podmínky pro jeho zdárný vývoj. Dítě/rodina se může na pracovníky Útočiště obrátit sama nebo na základě doporučení:

- sociálního pracovníka z oddělení péče o rodinu a dítě;
- pediatra, personálu nemocnic, porodnic;
- pracovníků kojeneckých ústavů a dětských domovů;
- dětského psychologa, pedagogicko-psychologické poradny;
- kurátora pro děti a mládež;
- školy;
- soudu;
- jiné neziskové organizace;
- jiné osoby.

Útočiště o.p.s. dále provozuje *Nízkoprahový klub pro děti od 6 do 15 let*. Klub nabízí bezpečný prostor pro děti z Chebu a blízkého okolí, které jsou ohroženy nežádoucími sociálními jevy. Pracovníci klubu se snaží, aby se tyto děti nedostávaly do obtížných životních situací, a nabízí jim pomoc a podporu, pokud se v takových situacích ocitnou. Většinou sem docházejí děti, které jsou zapojeni do sanace rodiny.

Kotec o.s.

Společným cílem programů občanského sdružení Kotec je poskytování cílených sociálních služeb nejenom lidem drogově závislým, i dětem, mladým lidem a rodinám ohroženým sociálním vyloučením, a romské komunitě. Sociální služby jsou směřovány na uplatnění a zapojení uživatelů služeb do běžného způsobu života místní komunity. Neméně naléhavá je snaha o zamezení nárůstu experimentálního a příležitostného užívání drog a ostatních návykových látek, včetně užívání alkoholu a tabáku. Prevence je cílená i na ostatní oblasti sociálního vyloučení.

Kotec o.s. působí v Karlovarském kraji od roku 2004. V současné době realizuje následující programy:

- *Centrum podpory rodiny* poskytuje sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi. Centrum pro podporu rodiny je v rámci o.s. Kotec poměrně nová služba, vznikla v roce 2009. V lokalitách, ve kterých centrum působí, nic podobného nebylo. Posláním centra podpory rodiny je posilování funkčnosti rodin ohrožených sociálním znevýhodněním, prevence ústavní výchovy a pomoc dítěti od 0 do 18 let prostřednictvím pomoci jeho rodině s důrazem na multidisciplinární přístup. Centrum působí v Aši, Mariánských Lázních a v Tachově.
- *Nízkoprahový klub* poskytuje sociální služby pro děti a mládež ve věku 12–20 let pohybujících se v regionu Mariánské Lázně, Stříbro a Tachov a jsou v sociálně nepříznivé situaci, nebo jsou jí ohroženi a nevyhledávají institucionalizovanou pomoc. Posláním centra je podpora klienta v překonání nepříznivé sociální situace.
- *Terénní programy* jsou první linií služeb, které může využít jakákoli osoba, která pociťuje svou momentální životní situaci jako nepříznivou a chce využít základního poradenství a tuto situaci řešit. Terénní programy poskytují služby přímo v přirozeném prostředí osob, které svou situaci pociťují jako nepříznivou, tedy v bytech, na ulici, či

jiném veřejném prostranství, či jiných místech. Terénní služby jsou poskytovány na Chebsku, Sokolovsku a Tachovsku.

- *Kontaktní centrum* jehož posláním je poskytování služeb snižující zdravotní a sociální rizika plynoucí z užívání drog, ochrana zdraví neuživatelů drog a informování široké veřejnosti o rizicích spojených s užíváním drog. K-centrum působí v Chebu, Sokolově a Tachově.
- *Prev-centrum KOTEC*, středisko primární prevence, poskytuje komplexní služby v oblasti specifické primární prevence užívání návykových látek a dalších forem rizikového chování. Prev-centrum nabízí preventivní programy a aktivity pro dospívající a třídní kolektivy základních a středních škol, jejich pedagogy a rodiče v regionu Cheb a Tachov.

Člověk v tísní o.p.s.

V Karlovarském kraji společnost Člověk v tísní působí již od roku 2001, kdy ve městě Sokolov započala s nabídkou terénní sociální práce, později se poskytované služby rozšířily o další podpůrné programy pro jedince i rodiny, jež jsou postihnuti sociálním vyloučením. V roce 2006 v Sokolově vznikla samostatná regionální pobočka, odkud byla řízena činnost pracovníků působících v dalších městech a obcích. Jednalo se zpočátku o koordinování pomoci v Oloví, Rotavě, v Karlových Varech, později se k tomu dále přidal Chodov, Ostrov a Jáchymov. Člověk v tísní tedy působí téměř v celém kraji, kromě Chebska.

Člověk v tísní poskytuje následující služby:

- *Terénní sociální práce* je určena pouze pro dospělé a spolupráce je zde krátkodobá. V rámci terénních programů poskytují: sociální poradenství; doprovod při jednání s úřady a dalšími institucemi; zprostředkování bezplatné právní pomoci; poradenství v oblasti dluhů a exekucí; pomoc při hledání zaměstnání a bydlení; poradenství v oblasti důchodů, pojištění a zprostředkování kontaktů na další organizace a instituce.
- *Pracovní a kariéerní poradenství* poskytováno zejména dětem ze základních škol - v 8. a 9. třídách. Realizováno formou workshopů na školách. Poradce dětem nabízí možnosti, kam mohou po škole dále jít studovat a co vše jim studium přinese.
- *Doučování v sociálně slabších rodinách* na bázi dobrovolnictví - dobrovolníci docházejí do rodin. Působí zde pouze jeden pracovník, který koordinuje dobrovolníky.

- *Sociálně aktivizační služby* jsou poskytovány v celém kraji. Spolupráce s rodinami trvá půl roku až rok.
- *Předškolní klub v Sokolově* pro romské děti ve věku 3-6 let. Děti se zde učí základní dovednosti - barvy, měsíce v roce, jsou zde výtvarné aktivity apod.
- *Klub matek v Sokolově*, do kterého dochází matky, které dávají děti do předškolního klubu. Jednou za týden mají sezení, které je tematicky zaměřené - péče o děti, o domácnost apod.

Český západ o.s

Český západ o.s. sídlí v Dobré Vodě. Z celkového počtu 95 obyvatel obce Dobrá Voda je 78 příslušníků romské komunity. Celá tato poměrně velká komunita obývá jeden panelový dům, jehož vlastníkem je právě sdružení Český západ. Významným faktorem pro úspěšnost práce občanského sdružení je každodenní setkávání a spolupráce členů romské komunity s pracovníky sdružení. Český západ o.s. nepracuje pouze s romskou komunitou, její služby jsou určeny pro sociálně vyloučené lidi žijící v komunitě Dobrá Voda, Nová Farma a Služetín. Z 99% jsou to ale Romové.

Sdružení pro své klienty poskytuje následující služby:

- *Terénní služby* jsou poskytovány v Dobré Vodě, Nové Farmě a Služetíně. Jedná se o: základní sociální poradenství; doprovod při jednání na úřadech; pomoc s listinami (sepisování žádostí, stížností, odvolání a vysvětlení obsahu úředních dopisů); pomoc při vyřizování důležitých osobních dokladů (rodný list, občanství ČR, občanský průkaz, přechodný pobyt); pomoc při vyřizování sociálních dávek a vypisování formulářů; pomoc při získávání a udržení zaměstnání, motivace k rekvalifikaci; pomoc při zlepšování bytových podmínek a zprostředkování bezplatné právní pomoci.
- *Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi* jsou poskytovány většinou pouze v prostorách Dobré Vody. Služby jsou realizovány v rámci několika programů.

Pro děti:

- školička - program pro děti ve věku 2 až 6 let, při kterém objevují svět;
- volnočasové aktivity pro mladší děti z Dobré Vody (od 6 let) - kroužek keramiky, klubovna rybiček, kroužek anglického jazyka a taneční kroužek;
- individuální doučování a doprovázení dětí, dospívajících a dospělých studentů.

Pro dospělé:

- vzdělávací kurzy - kurz angličtiny, kurzy obsluhy osobního počítače, kurz právního povědomí;
- hromadné vzdělávání - počítání životního minima, nároky na dávky a přídavky;
- zájmové aktivity - tvořivé dílny, keramický kroužek, sportovní aktivity.

8. Sociodemografická analýza Karlovarského kraje

Pro účely mé diplomové práce je nutné provést základní sociodemografickou analýzu Karlovarského kraje. V následující kapitole budou uvedeny základní charakteristiky Karlovarského kraje ve srovnání s celorepublikovým průměrem, které jsou relevantní pro účely Studie.

Počet a pohyb obyvatel

Karlovarský kraj má nejméně obyvatel ze všech krajů v ČR. Pro účely Studie, jsou zajímavé údaje o pohybu obyvatel. Do ČR se lidé spíše stěhují, z Karlovarského kraje naopak lidé odcházejí pryč. Tato skutečnost naznačuje, že obyvatelé Karlovarského kraje nejsou spokojeni se svými životními podmínkami a situací v místě stávajícího bydliště (viz níže).

Tab. 1 Základní demografické údaje

	Počet obyvatel	Podíl obyvatel ve věku 0-14 let	Přirozený přírůstek na 1000 obyvatel	Přírůstek stěhováním na 1000 obyvatel	Celkový přírůstek na 1000 obyvatel
Karlovarský kraj	307 444	14,7 %	0,7 %	- 1,3 %	- 0,6 %
ČR	10 532 770	14,4 %	1,0 %	1,5 %	2,5 %

Zdroj: ČSÚ, k 31.12.2010

Trh práce a makroekonomické ukazatele

Karlovarský kraj vykazuje vyšší míru nezaměstnanosti než je celostátní průměr. Ve srovnání s ostatními kraji je zde třetí nejvyšší míra nezaměstnanosti. V Karlovarském kraji byla zjištěna vůbec nejnižší průměrná hrubá mzda ze všech krajů ČR, která je o více než 2 000 Kč nižší než je celorepublikový průměr. Je třeba si ale uvědomit, že průměrná hrubá mzda (22 608 Kč) je výrazně ovlivněna krajem Hlavní město Praha (28 392 Kč), a proto výše průměrné mzdy v ČR dosahují pouze dva kraje, Středočeský a Plzeňský.

Tab. 2 Trh práce a makroekonomické ukazatele

	Nezaměstnanost*	Hrubá mzda**
Karlovarský kraj	8,3 %	20 110 Kč
ČR	6,7 %	22 608 Kč

*2. čtvrtletí 2011

Zdroj: ČSÚ

**k 31.12.2010

Náklady na bydlení a příjmy

Jak již bylo zmíněno výše, v Karlovarském kraji je nejnižší průměrná hrubá mzda ze všech krajů v ČR. Stejně tak i čisté peněžní roční příjmy na osobu jsou v Karlovarském kraji nejnižší z celé ČR. Náklady na bydlení jsou srovnatelné s celorepublikovým průměrem, neodpovídají ale peněžním příjmům, které jsou celorepublikově mnohem vyšší. Z toho vyplývá, že domácnosti v Karlovarském kraji dají ze svého příjmu více peněz na bydlení než domácnosti v ostatních částech ČR.

Tab. 3 Náklady na bydlení a příjmy domácností

	Čisté peněžní příjmy osoba/rok	Náklady na bydlení v Kč/měsíc na domácnost	V % z čistých peněžních příjmů domácností
Karlovarský kraj	131 697	5 088	19,6 %
ČR	146 468	5 006	16,7 %

Zdroj: ČSÚ, za rok 2010

Obce

Česká republika je rozčleněna do 14 krajů. Kraje jsou rozděleny na správní obvody, ve kterých obce s rozšířenou působností vykonávají samosprávu i část státní správy, která je na ně přenesena. Agenda sociálně právní ochrany dětí je řešena právě na úrovni obcí s rozšířenou působností. Proto se na ně Studie, která je předmětem praktické části, zaměřuje.

Tab. 4 Obce v Karlovarském kraji

	Počet obcí	Počet obcí s rozšířenou působností
Karlovarský kraj	132	7

Zdroj: ČSÚ, k 31.12.2010

Děti a rodiny sledované OSPOD

Poslední oblastí, které se budu v rámci analýzy Karlovarského kraje zabývat, je počet dětí a rodin sledovaných OSPOD.

Tab. 5 Děti a rodiny sledované OSPOD

	Počet obyvatel*	Počet rodin sledovaných OSPOD**	Počet klientů kurátorů celkem**	Počet dětí s nařízenou ústavní výchovou**
Karlovarský kraj	307 444	21 604 (7 %)	1 939 (0,6 %)	483 (0,16 %)
ČR	10 532 770	575 392 (5,5 %)	46 724 (0,4 %)	7 685 (0,07 %)

Zdroj: Statistická ročenka MPSV 2010, ČSU

V poměru k počtu obyvatel a ve srovnání s celorepublikovým průměrem má Karlovarský kraj vyšší hodnoty ve všech sledovaných ukazatelích. Přestože rozdíly nejsou velké, zřejmě naznačují mírně obtížnější situaci rodin v Karlovarském kraji – více sledovaných rodin, více dětí v péči kurátorů, více dětí v ústavní výchově.

9. Realizace výzkumu

Studie proběhla v květnu – říjnu 2010 a zaměřila se na tři ze 14 krajů ČR – Karlovarský, Zlínský a Jihomoravský. Jedná se o kraje, kde v současnosti fungují tři stávající české SOS dětské vesničky (Doubí – Karlovarský kraj, Chvalčov – Zlínský kraj, Medlánky – Jihomoravský kraj). V těchto regionech uvažuje české Sdružení o realizaci programů podpory rodin, a proto se staly předmětem této Studie. Jak už bylo zmíněno v úvodu, ve své diplomové práci se zaměřuji na Karlovarský kraj, ve kterém jsem danou studii realizovala.

Cílem Studie je odpovědět na následující otázky:

- A. S jakými obtížemi se potýkají ohrožené rodiny v Karlovarském kraji?
- B. Jaké služby a programy podpory jsou pro ně dosud dostupné?
- C. Jaké služby a programy podpory rodin chybí?
- D. Jaké programy by byly vhodné pro realizaci Sdružením SOS dětské vesničky?

9.1 Metody výzkumu

Pro studii byla zvolena kombinace kvantitativní a kvalitativní metody s tím, že kvantitativní metoda byla použita pouze pro analýzu statistických údajů, hlavní data byla získávána kvalitativní metodou. Z následného přiblížení obou metod bude patrné, proč tomu tak bylo.

Vzorem *kvantitativního výzkumu* v sociálních vědách jsou metody přírodních věd. Předpokládá se, že lidské chování můžeme do jisté míry měřit a předpovídat. Kvantitativní výzkum se zabývá jevy hromadné povahy a velkými skupinami lidí, které lze snadno pojmout a zkoumat jako soubory statistických jednotek. Disman uvádí, že „*kvantitativní výzkum může nalézt řešení jen pro takové problémy, které je možno popsat v termínech vztahů mezi pozorovatelnými proměnnými*“ (Disman, 2007, s.77).

Kvantitativní výzkum využívá náhodné výběry, experimenty, oficiální statistiky, obsahovou analýzu a silně strukturovaný sběr dat pomocí testů, dotazníků nebo pozorování. Konstruované koncepty jsou zjišťovány pomocí měření, v dalším kroku jsou získaná data analyzována statistickými metodami s cílem je explorovat, popisovat, případně ověřovat pravdivost našich představ o vztahu sledovaných proměnných.

Předností kvantitativního výzkumu je, že lze zobecnit na populaci a je užitečný při zkoumání velkých skupin. Sběr dat je relativně rychlý a přímočarý. Kvantitativní výzkum

také poskytuje přesná, numerická data a jeho výsledky jsou relativně nezávislé na výzkumníkovi. Výzkumník může konstruovat situace tak, že eliminuje působení rušivých proměnných, a prokázat vztah příčina - účinek. Naopak nevýhodou kvantitativního výzkumu je, že získaná znalost může být příliš abstraktní a obecná pro přímou aplikaci v místních podmínkách. Výzkumník je také omezen reduktivním způsobem získávání dat, může se stát, že opomine fenomény, protože se soustřeďuje pouze na určitou teorii a její testování a ne na rozvoj teorie (Hendl, 2005).

Jednoznačné vymezení *kvalitativního výzkumu* je dle Hendla (2005) obtížné, což je patrné také na různých a spíše obecnějších definicích u ostatních autorů. Strauss a Corbinová (1999, s.10) termínem kvalitativní výzkum rozumí „*jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace*“. Podobně Disman (2007) kvalitativní výzkumnou strategii chápe „*jako nenumerné šetření a interpretaci sociální reality*“. Hendl (2005, s.50) uvádí definici významného metodologa Creswella (1998): „*Kvalitativní výzkum je proces hledání porozumění založených na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.*“

Strauss a Corbinová (1999) rozlišují tři hlavní složky kvalitativního výzkumu. První z nich jsou údaje, které mohou pocházet z různých zdrojů (nejčastěji pozorování a rozhovor), druhou složkou jsou analytické nebo interpretační postupy, s jejichž pomocí docházíme k závěrům nebo teoriím a třetí jsou písemné a ústní výzkumné zprávy.

Empirická data jsou při kvalitativní strategii získávána pomocí kvalitativního rozhovoru, pozorování či analýzou dokumentů a dat. Je zde důležitý vhléd do co největšího množství oblastí daného problému, proto je nutná redukce rozsahu zkoumaných případů. Kvalitativní výzkum, oproti výzkumu kvantitativnímu, tak dává přednost výzkumné hloubce před výzkumnou šířkou. Generalizace na celou populaci je v kvalitativním výzkumu problematická až nemožná (Disman, 2007).

Samozřejmě i kvalitativní výzkum má své výhody a nevýhody. Mezi jeho přednosti patří zejména to, že získává podrobný popis a vhléd při zkoumání jedince, skupiny či události, které probíhá v přirozeném prostředí. Umožňuje studovat procesy a navrhopvat teorie. Kvalitativní výzkum dále dobře reaguje na místní situace a podmínky. Naopak nevýhodami jsou například, že získaná znalost nemusí být zobecnitelná na populaci a do jiného prostředí,

analýza dat i jejich sběr jsou často časově náročné etapy nebo že výsledky jsou snadněji ovlivněny výzkumníkem a jeho osobními preferencemi (Hendl, 2005).

9.2 Techniky sběru dat

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, jednou z technik sběru dat, tedy nástrojem získání informací, byla *analýza dokumentů*, za které můžeme v obecné rovině považovat „*taková data, která vznikla v minulosti, byla pořízena někým jiným než výzkumníkem a pro jiný účel, než jaký má aktuální výzkum*“ (Hendl, 2005, s.204). V dané studii se jednalo o archivní data, která měla kvantitativní statistickou podobu. Konkrétně šlo o analýzu statistických údajů týkající se péče o ohrožené děti v Karlovarském kraji. Pro analýzu byly využity statistické ročenky Ministerstva práce a sociálních věcí za rok 2000 a 2008.

Hlavní technikou sběru dat, použitou v dané studii, bylo *kvalitativní dotazování*. Na rozdíl od strukturovaného rozhovoru s uzavřenými otázkami se při kvalitativním dotazování nikdy nepředkládají dotazovaným předem určené formulace odpovědí nebo jejich kategorie. Otázky v kvalitativním dotazování by měly být vždy otevřené, neutrální, citlivé a jasné. Forma a obsah dotazování jsou většinou dány až samotnou interakcí s dotazovaným. To vše mimo jiné umožňuje tazateli přesvědčit se, zda bylo otázkám správně porozuměno, dotazovaný může vznést své zcela subjektivní názory a pohledy a navrhnout možné vztahy a souvislosti. Pro studii byla zvolena určitá střední cesta v dotazování - *polostrukturovaný rozhovor*, jež se vyznačuje definovaným účelem, určitou osnovou a velkou pružností celého získávání informací. Polostrukturovaný rozhovor byl zvolen proto, že nabízí tazateli větší volnost při kladení otázek, než rozhovor strukturovaný, zároveň se ale tazatel drží schématu, které je pro něj závazné (Hendl, 2005).

9.2.1 Popis průběhu sběru dat

Jako první byla provedena *analýza statistických údajů* týkající se péče o ohrožené děti v Karlovarském kraji. Pro analýzu byly využity statistické ročenky Ministerstva práce a sociálních věcí za rok 2000 a 2008. Statistické údaje za rok 2008 byly veřejně dostupné na internetových stránkách Ministerstva. O statistické údaje za rok 2000 jsem musela písemně požádat na oddělení statistické metodiky a rozborů Ministerstva práce a sociálních věcí. Ti je následně vyhledali v archivech a poskytli mi je.

Rozhovory byly vedeny se sociálními pracovníky obecních úřadů, s pracovníky nestátních neziskových organizací a s výchovnými poradci ve školách v Karlovarském kraji. K rozhovorům byly použity rámcové scénáře rozhovorů (viz Příloha č.1,2,3). V úvodu rozhovoru byla představena Studie, její téma a účel. Dotazovaný byl dále seznámen s tím, že údaje budou použity i pro účely diplomové práce a ujištěn, že vše bude anonymní. S dotazovaným byl dále dohodnut způsob zaznamenávání rozhovoru, kdy bylo požádáno o souhlas s písemným záznamem poznámek z rozhovoru. Dotazovanému byla také nabídnuta možnost dodatečného kontaktu a prezentace výsledků dané Studie. Další část rozhovoru se již věnovala vymezenému tématu pomocí předem vytvořených otázek. Otázky byly koncipovány tak, aby byly splněny vytyčené cíle rozhovorů (viz níže). Ovšem z charakteristiky kvalitativního dotazování vyplývá, že otázky a jejich pořadí často vycházejí z odpovědi na předchozí otázku. Pokud by se příliš lpělo na připraveném scénáři, předem by se mohlo omezit získání některých údajů. Proto i v průběhu těchto rozhovorů byly otázky (jejich pořadí i forma) modifikovány či doplněny podle dané situace a odpovědí dotazovány. Na závěr byl ponechán volný prostor pro vyjádření jakéhokoliv tématu, který dotazovaný považuje v této problematice za důležitý a nebyla o něm během rozhovoru řeč.

Rozhovory se sociálními pracovníky obecních úřadů

Rozhovorů se sociálními pracovníky obecních úřadů, kteří v českém systému hrají v práci s ohroženými rodinami klíčovou roli, bylo provedeno celkem devět. Jednalo se o pět rozhovorů se sociálními pracovníky oddělení sociálně právní ochrany dětí a čtyři rozhovory s kurátory pro mládež. Rozhovory se odehrávaly vždy s každým pracovníkem zvlášť v jeho kanceláři a trvaly 30 až 45 minut.

Cílem rozhovorů bylo zjistit:

- a) potřeby ohrožených rodin
- b) stávající zdroje podpory v dané lokalitě (organizace, programy)

Rozhovory s pracovníky nestátních neziskových organizací

Do Studie byly zahrnuty čtyři neziskové organizace poskytující podpůrné služby pro rodiny s dětmi, které byly představeny v kap. 7. Byly tedy provedeny čtyři rozhovory s vedoucími pracovníky těchto organizací. Rozhovory trvaly 45 až 60 minut a probíhaly v sídle dané organizace.

Cílem rozhovorů bylo zjistit:

- a) rozsah služeb, které nabízí

- b) služby, které považují za potřebné
- c) nejčastější obtíže rodin, se kterými pracují

Rozhovory s výchovnými poradci ve školách

Rozhovory s výchovnými poradci byly koncipovány jiným způsobem než ostatní provedené rozhovory. Výchovní poradci byli požádáni, aby vybrali jeden případ, který byl z jejich pohledu vyřešen dobře – dítě zůstalo v rodině a jeden případ, kdy došlo k odebrání dítěte z rodiny nebo jiným vážným zásahům do rodinného života. Popis případů byl veden pomocí otázek rámcového scénáře rozhovoru (viz Příloha č. 3). Následně byla provedena obsahová analýza příběhů s cílem zjistit:

- a) nejčastější případy řešené výchovnými poradci
- b) spolupracující osoby a organizace
- c) chybějící služby

Rozhovorů bylo provedeno celkem pět. Čtyři rozhovory byly realizovány s výchovnými poradci ze základních škol, jeden rozhovor byl s výchovným poradcem ze základní školy praktické. Rozhovory trvaly 45 až 60 minut a byly realizovány v kabinetě výchovného poradce.

9.3 Výzkumný vzorek a jeho výběr

Výzkumný vzorek byl vybrán ze sociálních pracovníků obecních úřadů, pracovníků nestátních neziskových organizací poskytující podpůrné služby pro rodiny s dětmi a výchovných poradců základních škol a základní školy praktické v Karlovarském kraji. Při výběru výzkumného vzorku byla pro studii použita metoda prostého záměrného výběru, kdy jsou cíleně vyhledáváni ty jedince, kteří splňují předem stanovená kritéria a současně jsou ochotní se do výzkumu zapojit. Společným kritériem pro celý výzkumný vzorek byla lokalita - Karlovarský kraj a zastoupení větších i menších měst, ne pouze bývalá okresní města. Výzkumný vzorek měl dále rovnoměrně pokrývat celý Karlovarský kraj. Vybrané obecní úřady, neziskové organizace a školy jsem nejprve oslovila prostřednictvím e-mailu a poté konkrétní pracovníky kontaktovala telefonicky a domluvila si osobní schůzku.

Z pracovníků obecních úřadů byl do výzkumného vzorku vždy vybrán pracovník oddělení sociálně právní ochrany dětí a kurátor pro mládež. V rámci Karlovarského kraje byly vybrány čtyři bývalá okresní města - Aš, Ostrov, Karlovy Vary, Cheb, kde jsem oslovila vedoucí příslušných odborů a ti vybrali kompetentní pracovníky k danému rozhovoru. Dále bylo vybráno menší město - Chodov. Zde není kurátor pro mládež, rozhovor byl tedy

realizován pouze s pracovníci sociálně právní ochrany dětí. Z tohoto důvodu bylo celkově realizováno devět rozhovorů.

Kritérium při výběru neziskových organizací bylo, že poskytují služby na podporu rodin s dětmi v Karlovarském kraji. Osloveny měly být všechny organizace a rozhovor veden s vedoucím pracovníkem. V Karlovarské kraji sídlí čtyři neziskové organizace poskytující služby na podporu rodin s dětmi (viz kap. 7). Organizace působí na Chebsku, Sokolovsku, Tachovsku, Karlovarsku, v Aši, Mariánských Lázních a Dobré Vodě. Byly realizovány tedy celkem čtyři rozhovory s pracovníky, kteří vedou služby na podporu rodin s dětmi.

Při výběru výchovných poradců byla kritériem praxe ve funkci výchovného poradce alespoň 3 roky. Dalším kritériem bylo, že do výzkumu měly být zahrnuty čtyři základní školy a jedna základní škola praktická. Do výzkumu byly vybrány dvě základní školy z bývalých okresních měst - Ostrov, Sokolov, dvě základní školy z menších měst - Chodov, Bochov a základní škola praktická z krajského města Karlovy Vary.

10. Analýza a interpretace získaných dat

10.1 Ohrožené děti a rodiny ve statistikách

Následující tabulka shrnuje dostupné údaje z resortu Ministerstva práce a sociálních věcí za roky 2000 a 2008. Tento přístup byl zvolen s ohledem na možnost srovnání stavu a vývoje v čase.

Tab. 6 Ukazatele péče o ohrožené děti v Karlovarském kraji

	rok 2000	rok 2008	
Počty rodin evidovaných OSPOD	23 814	21 487	
Děti umístěné do náhradní péče			
	do péče budoucích osvojitelů	49	35
	do péče jiných občanů než rodičů	63	118
	do péče budoucích pěstounů	16	27
	do ústavní výchovy	120	119
	do ochranné výchovy	6	4
Případy řešené kurátory pro mládež	1381	1768	
	trestná činnost	610	588
	přestupky	118 (stará definice)	201
	výchovné problémy	370	694
	dohledy	30	36
	návrh na předběžné opatření	22	28
	návrh na ústavní výchovu	19	48
Rodinné zázemí v agendě kurátorů			
	úplná rodina	478	702
	neúplná rodina	352	507
	nová rodina	187	133
	rodina s druhem (družkou)	266	305
	ostatní	31	42
	ústavní výchova	67	79
Děti v NRP	340	402	

Počty pěstounských rodin		182	305
Návrhy OSPOD pro soud			
	omezení rodičovské zodpovědnosti	1	1
	zbavení rodičovské zodpovědnosti	11	3
	napomenutí	3	0
	dohled	53	52
	nařízení ústavní výchovy	36	58
	zrušení ústavní výchovy		8
Počet dětí s nařízenou ústavní výchovou		325	455
Počet dětí s uloženou ochrannou výchovou		0	11

Zdroj: Ročenka MPSV 2000 a 2008

Z dostupných statistických údajů jsou pro účely šetření zajímavá zejména následující zjištění.

- **Klesá počet rodin v evidenci OSPOD.** Stejně jako v celostátním měřítku i v Karlovarském kraji klesá trestná činnost dětí a mládeže. Klesá i absolutní počet dětí v evidenci OSPOD. Ovšem současně výrazně stoupá počet přestupků a řešených výchovných problémů, a to v obou případech o téměř 100 %. Tyto rodiny potenciálně mohou být uživateli sociálně aktivizačních služeb
- **Zvýšil se počet dětí v ústavní a ochranné výchově.** OSPOD a kurátoři pro mládež častěji sahají k návrhu ústavní výchovy (55 v roce 2000, 106 v roce 2008) a tím vzrůstá i celkový počet dětí (325 v roce 2000, 455 v roce 2008) v ústavní výchově. Můžeme zde vidět souvislost s výše uvedeným nárůstem výchovných problémů v rodinách. Rodiny dětí s nařízenou ústavní výchovou tvoří další cílovou skupinu pro plánované sociálně aktivizační služby. Potenciálně by některé z těchto dětí mohly být umístěny i do pěstounské péče (dále jen PP) na dobu určitou za současné terénní práce s jejich rodinou.
- **Vzrostl počet dětí v pěstounské péči i počet pěstounských rodin.** Došlo k nárůstu počtu dětí umístěných do PP a výrazně se zvýšil počet pěstounských rodin (168 % oproti roku 2000). Můžeme usuzovat, že tento trend mimo jiné znamená snížení počtu dětí umístěných v jednotlivých rodinách, což je třeba považovat za pozitivní. Jedná se

asi o 300 rodin se 400 dětmi. U těchto rodin lze předpokládat zájem o odborné poradenství v oblasti PP.

10.2 Oddělení sociálně právní ochrany dětí

10.2.1 Nejčastější problémy rodin a dětí

Problémy vyskytující se v rodinách na úrovni dospělých charakterizují pracovníci OSPOD následovně:

- Nezaměstnanost
- Chudoba, nedostatek peněz
- Neschopnost s penězi hospodařit
- Zadlužení
- Špatné nebo chybějící bydlení
- Alkoholismus a drogové závislosti
- Získávání peněz prostitucí (leckdy v kombinaci s drogovou závislostí)
- Domácí násilí
- Zanedbávání dětí v oblasti základních potřeb
- Rozvodové a porozvodové konfliktní situace

Speciální podskupinu podle názoru pracovníků OSPOD tvoří *rodiče, kteří sami vyrostli v dětském domově* a postrádají schopnosti nutné k vedení domácnosti, výchově dětí a k řešení neshod v rodině.

Problémy vyskytující se u dětí a mládeže charakterizovali pracovníci OSPOD jako:

- Útěky z domova
- Záškoláctví
- Trestná činnost (celostátně vysoce převažuje majetková trestná činnost)
- Užívání alkoholu a drog
- Nerespektování dospělých

10.2.2 Služby pro děti a rodiny

Obecným problémem je *dostupnost* těchto služeb. Pokud už nějaké specializované služby pro rodiny a děti existují, jsou jen v několika velkých městech. Je řada bývalých okresů, kde vůbec žádné služby nejsou. Mnohoproblémové rodiny nemají peníze na dojíždění

za službami, někdy jim chybí i motivace pro delší cestování. Řešením jsou pouze terénní služby. Pracovníci OSPOD by zejména uvítali sanaci rodiny. V kraji sice působí organizace, které poskytují jako terénní službu sanaci rodiny, jejich kapacity jsou ovšem nedostatečné.

Jiným problémem je, že někteří profesionálové vykonávají svou funkci na tomto poli jen *formálně*, zmiňováni byli výslovně výchovní poradci na základních školách a romští asistenti na školách. Kvalita jejich práce není kontrolována. Funkci výchovného poradce většinou vykonávají učitelé - pedagogové, ti často nemají sociální cítění a neumějí jednat s rodiči. Řešením by například byl jeden poradce pro 3 školy na celý úvazek, jakýsi školní sociální pracovník, který by měl vzdělání v sociální oblasti či speciální pedagogiku.

10.2.3 Chybějící služby

Chybějící služby jsou dotazovanými charakterizovány následovně:

- Doprovázení dospělých při vyřizování dávek
- Doprovázení rodin při návštěvách lékaře (někteří rodiče s dětmi na prohlídky nechodí)
- Přímá asistence v provozu domácnosti a při výchově dětí (např. zaškoleným dobrovolníkem)
- Kurzy rodičovských dovedností (výchova dětí, provoz domácnosti, vaření)
- Domy na půl cesty pro děti opouštějící ústavní či ochranou výchovu a pro děti, které na prahu dospělosti nechtějí žít s rodiči
- Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež zaměřená na trávení volného času (potřebná zejména pro mládež)
- Střediska výchovné péče (nebo alespoň rozšíření kapacity Střediska výchovné péče v Karlových Varech)
- Ordinace psychologa a psychiatra pro děti a mládež (diagnostika a terapie)

Chybějící služby z hlediska místních potřeb uvedených shora jsou pravděpodobně i tyto (respondenti je výslovně neuvádějí):

- Programy pro oběti a pachatele domácího násilí
- Terapeutické komunity pro dospělé závislé na návykových látkách
- Terapeutické komunity pro mladistvé a děti závislé na návykových látkách
- Programy podporující zaměstnanost
- Sociální byty
- Programy zvyšující finanční gramotnost dospělých

Dotazovaní pracovníci OSPOD by většinou chybějící služby uvítali v místě své působnosti. Často neví, jakých služeb by bylo zapotřebí v jiných částech kraje. Někteří dotazovaní také uvedli, že chybějící služby jsou zapotřebí rovnoměrně v celém kraji, zejména pak v okrajových oblastech.

10.3 Nestátní neziskové organizace

10.3.1 Nejčastější problémy rodin a dětí

V kraji působící nestátní neziskové organizace (dále jen NNO) popisují problémy ohrožených dětí a rodin téměř identicky jako pracovníci OSPOD, připojují jen:

- Potíže s platnými doklady u dospělých
- Potíže s placením výživného na děti
- Život v sociálně vyloučených lokalitách, etnicky skoro homogenních (Romové).

10.3.2 Poskytované služby

NNO se na úrovni dospělých nabízejí:

- Základní sociální poradenství
- Doprovod při jednání s úřady a dalšími institucemi
- Pomoc s listinami (sepisování žádostí, stížností, odvolání a vysvětlení obsahu úředních dopisů)
- Pomoc při vyřizování důležitých osobních dokladů (rodný list, občanství ČR, občanský průkaz, přechodný pobyt)
- Pomoc při vyřizování sociálních dávek a vypisování formulářů
- Poradenství v oblasti dluhů a exekucí
- Pomoc při získávání a udržení zaměstnání
- Organizace rekvalifikačních kurzů
- Pomoc při zlepšování bytových podmínek
- Zprostředkování bezplatné právní pomoci
- Poradenství v oblasti důchodů a pojištění
- Doprovod rodiče a dítěte k dětskému lékaři
- Zprostředkování kontaktů na další organizace a instituce
- Vzdělávací kurzy - angličtina, obsluha osobního počítače, kurz právního povědomí
- Organizací zájmových aktivit pro dospělé (např. sport, výtvarné činnosti)

Dětem jsou nabízeny následující služby:

- Předškolní klub/ školka
- Volnočasové programy
- Doučování
- Poradenství při volbě povolání

Některé NNO nabízejí celý komplex služeb, který až na bydlení může pokrývat většinu jinak nezajištěných potřeb cílové skupiny, jiné NNO nabízejí jen několik služeb. Nabídka služeb se pravděpodobně řídí také tím, na jaké typy programů lze získat financování. Většina aktivit NNO je v současnosti financována z fondů EU. Pracovnice jedné NNO vidí jako největší překážku v poskytování sociálních služeb právě financování, které je limitující. „*Veškeré peníze na poskytování služeb jdou z Evropské Unie. Kraj dostane z Unie peníze a vypíše veřejnou zakázku na poskytování služeb. Neziskové organizace nabídnou své služby a cenu, za kterou jsou schopni je poskytovat. Kraj pak rozhodne, komu dá peníze na 3 roky. Při tom se rozhoduje i o působnosti dané organizace. Dříve bylo fungování v oblasti financí volnější, peníze přicházely z MPSV a to bylo při kontrolách benevolentnější. Dnes se musí Unii vše vysvětlovat a vykazovat - k čemu byly peníze použity. Hlídacím ukazatelem jsou počty klientů, se kterými se organizace zavázala spolupracovat*“. Pokud jde o dostupnost služeb, platí, co už bylo řečeno výše – jsou celé oblasti, kde není služba žádná, nebo jen minimum služeb. Mnoho služeb je daleko a pro rodiny je zejména z finančních důvodů obtížné dojíždět.

10.3.3 Chybějící služby

Podle názoru pracovníků NNO chybí zejména tyto služby:

- Zařízení pro léčbu drogově závislých (děti i dospělí)
- Odborné sociální poradenství - ve stávajících je funkčnost slabší
- Sociální byty
- Startovací byty pro děti opouštějící ústavní zařízení
- Azyl pro ženy (v kraji je pouze azylový dům pro matky s dětmi a azylové zařízení pro muže)
- Etoped, psycholog, psychiatr – se schopností pracovat systematicky s dětmi z mnohoproblémových rodin
- Na krajské i místní úrovni chybí promyšlená koncepce prevence kriminality dětí a mládeže

Jedna z dotázaných NNO organizací se chce do budoucna zabývat problematikou týraných a zneužívaných dětí. Služby by byly zaměřené na pomoc dětem a vzdělávání v této problematice. NNO je zřízena německou společností, která má poradny zaměřené na tuto problematiku, mají tedy mnoho zkušeností. V 1. fázi by šlo o vzdělávání a stáže v Německu, v 2. fázi pak o poskytování služeb a vzdělávání na školách. Vše je zatím ve fázi diskuze. Zmíněná organizace měla také v minulosti projekt pro děti do 3 let a pro budoucí rodiče. Pořádaly se různé besedy za přítomnosti lékaře, psychologa, pracovníka odboru péče o dítě apod. Cílem bylo podchytení problémů - prevence. Projekt trval několik měsíců a byl zaměřen na rodiče, kteří nemají podporu v rodině. Organizace by chtěla tento projekt obnovit.

10.4 Školští výchovní poradci

10.4.1 Nejčastější případy řešené výchovnými poradci

Výchovní poradci nejčastěji řeší:

- Záškoláctví
- Zhoršení školního prospěchu
- Agresivní chování mezi žáky
- Krádeže ve škole i krádeže mimo školu
- Špatné zacházení rodičů s dítětem (zanedbávání, sex. zneužívání)

Není jednota v tom, nakolik by měl výchovný poradce sám řešit rodinné problémy dětí. Někteří soudí, že jim to nepřísluší a obrací se hned na sociální pracovníci, jiní se snaží takové problémy řešit. V daném případě je ale nutná podpora ze strany vedení školy. Otázkou však je, jak jsou na to výchovní poradci připraveni a jak jsou kompetentní. Často se také stává, že funkci výchovného poradce vykonává učitel, který nemá v dané oblasti odborné vzdělání a výchovného poradce dělá nad rámec své práce. Jedna výchovná poradkyně uvedla, že funkci vnímá spíše jako přítěž a v některých oblastech se cítí nekompetentní.

10.4.2 Spolupracující osoby a organizace

Výchovní poradci spolupracují s následujícími organizacemi/specialisty:

- Policie - pořádání besed na téma šikana, drogy apod. Škola má vůči policii oznamovací povinnost, ale zpětná vazba od policie chybí. Škola se nedozví ani verdikt soudu.
- OSPOD - hodnoceno mj. to, že má na rodiny „páky“, může odebrat dávky, ustavit dohled

- Střediska výchovné péče
- Pedagogicko-psychologické poradny
- „Primární preventista“ - zabývá se agendou šikany (dělá dotazníky, sociogramy, besedy s žáky a rodiči), ten je zmíněn jen u jedné školy
- Člověk v tísni
- Romská iniciativa
- Asistent pedagoga ve vlastní škole; tyto tři poslední body jsou zmíněny také jen u jedné školy a to u tzv. školy praktické, kde vysoce převažují romské děti

Z odpovědí je patrné, že preventisté se pokládají spíše za první linii kontaktu s problémem a vlastní řešení očekávají od toho, kdo má příslušnou způsobilost, případně moc. Některé případy se daří vyřešit domluvou s rodiči. Pokud není domluva s rodiči možná, svolává se výchovná komise, kde přisedá výchovná poradkyně, učitelé, vedení školy, OSPOD a organizace, se kterými škola spolupracuje. V daném případě se jedná o jakousi případovou konferenci. Všichni dotázaní výchovní poradci si chválí spolupráci s OSPODem. OSPOD má větší pravomoce než škola (např. hrozba odebrání dávek, pokuta).

10.4.3 Chybějící služby

Podle názoru výchovných poradců chybí zejména:

- Zprostředkovatel, který by doprovázel rodiny na jednání s úřady, do poraden, k dětským lékařům a do školy.
- Specialista na hlavní typy problémů dětí a rodin, který by byl vyčleněn jen pro tuto oblast a měl případně na starosti několik škol (navrhuje se, aby měl kvalifikaci etoped či speciální pedagog).

11. Doporučení

V předchozí kapitole jsme získali odpovědi na tři ze čtyř výzkumných otázek: „S jakými obtížemi se potýkají ohrožené rodiny ve sledovaných krajích? Jaké služby a programy podpory jsou pro ně dosud dostupné? Jaké služby a programy podpory rodin chybí?“ V této kapitole formuluji určitá doporučení v odpovědi na poslední čtvrtou otázku „Jaké programy by byly vhodné pro realizaci Sdružením SOS dětské vesničky?“

Při realizaci jakéhokoliv programu se jeví jako výhodné jeho propojení s komunitou, kde se příslušná SOS vesnička nalézá. Výzkum ukázal řadu aktivit, které by vesničky mohly svému okolí nabídnout a současně tak přispět k integraci vesničky i jejích obyvatel do místní komunity. Tyto kontakty mohou být přínosem pro obě strany. Vesničky se mohou stát komunitními centry odborných i dalších služeb nejen pro rodiny „vesničkové“, ale i pro další ohrožené rodiny z dané komunity.

Pro odpověď na čtvrtou výzkumnou otázku „Jaké programy by byly vhodné pro realizaci Sdružením SOS dětské vesničky?“ je nutné uvést základní charakteristiku SOS dětské vesničky v Doubí.

➤ Silné stránky

- Nachází se na okraji Karlových Varů, je relativně dobře dostupná.
- Disponuje volnými prostorovými kapacitami.
- Disponuje dalším zázemím i mimo Vesničku.
- Nabídka služeb pro rodiny v regionu je nedostatečná. NNO poskytující služby pro ohrožené rodiny v Karlovarském kraji (viz kap. 7) mají působnost zejména na Chebsku a Sokolovsku. Na Karlovarsku působí pouze Člověk v tísni.
- Vedení města a kraje je rozvoji služeb nakloněné. V poslední době kraj realizuje řadu projektů na rozvoj sociálních služeb, bylo by dobré této možnosti využít.

➤ Limity

- Nachází se v kraji s nejnižší životní úrovní, vysokou nezaměstnaností a řadou sociálních problémů (prostituce, drogy).
- Řada potřebných lokalit v kraji je obtížně dopravně dostupná, což do určité míry limituje potenciální uživatele služeb (Pazlarová, Matoušek J., Matoušek O.).

S ohledem na výše uvedené charakteristiky a poznatky z výzkumu vidím pro Vesničku v Doubí jako realizovatelné následující služby pro ohrožené rodiny:

- **Terénní sociální služby pro ohrožené rodiny** zejména z Karlových Varů a blízkého okolí. Prostorové, administrativní a technické zázemí pro službu může být bez narušení chodu přímo ve Vesničce, příp. v jiném objektu. Pokud by bylo uvažováno o ambulantních službách pro rodiny, potom je rozhodně doporučeno umístit službu mimo Vesničku, aby nedocházelo k narušení soukromí dětí a matek. V Karlovarském kraji je poptávka zejména po doprovázení rodin. Významnou složkou při poskytování terénních služeb mohou být vyškolení a supervidovaní dobrovolníci. Ti se mohou zabývat zejména provozem domácnosti, výchovou dětí a zmíněným doprovodem. Nezvládnou však celý komplex problémů, které mnohoproblémové rodiny mají – na jejich činnost musejí navazovat profesionální sociální pracovníci a další služby.
- **Vzdělávání pro rodiče.** Je možné zvolit cestu profesionální podpory nebo dobrovolnických podpůrných programů v rámci komunity. Vzdelávání může být realizováno v prostorách Vesničky za současného zajištění dozoru pro děti rodičů, kteří se vzdělávání zúčastní. Vzdelávání může být určeno jak pro klienty sociálně aktivizačních služeb, tak pro zájemce z okolí v závislosti na formě a tématu.
- **Podpora sociální práce ve školách v okolí.** Jako formu prevence může Vesnička iniciovat vznik pozice sociálního pracovníka ve škole. Jak výzkum ukázal, výchovní poradci nejsou připraveni na řešení komplexních sociálních problémů v rodinách. Východiskem by byl specialista na hlavní typy problémů dětí a rodin, který by byl vyčleněn jen pro tuto oblast a měl případně na starosti několik škol. Perspektivní je nepochybně využití metody případových konferencí na půdě školy jako první instance řešení problémů rodiny. Dnešní podoba jednání tzv. výchovných komisí pravděpodobně postrádá partnerský postoj profesionálů k členům rodiny, je spíše pokusem o „úkolování“ rodiny a vynucování toho, aby úkoly byly splněny. Je možné školit zúčastněné profesionály v tom, jak takové konference organizovat.
- **Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež.** Mnohoproblémové rodiny bojují s chudobou, nemají dostatek peněz na zájmové kroužky pro své děti, ty pak tráví volný čas na ulici. V Karlovarském kraji je poptávka zejména po volnočasových aktivitách pro mládež. Vesničky by se prostřednictvím propojení nabídky volnočasových aktivit pro děti „vesničkové“ i další mohly více zapojit do místního života a získat si důvěru potenciálních uživatelů dalších služeb.

- **Asistovaný styk rodičů a dětí.** Přestože tato služba je relativně vzdálená od hlavní činnosti Vesniček, je velmi poptávaná. Vesnička disponuje prostory, kde by tento asistovaný styk mohl probíhat. Je nutné zvážit odborné a personální kapacity. Minimálně jeden pracovník se zkušeností v této oblasti ji musí zajišťovat po celou dobu (obvykle několik hodin nepřetržitě). Dále je třeba myslet na to, že služba by byla využívána zejména ve víkendových dnech a její realizace by zřejmě nebyla možná bez vzniku zázemí pro ambulantní služby.

Služby, které jsou v Karlovarském kraji poptávané, ale jejich realizaci SOS dětskou vesničkou nevnímám jako vhodnou:

- **Dům na půl cesty.** Tato služba je v Karlovarském kraji velice poptávaná. Její spojení s Vesničkou ale nevidím jako vhodné. Mladiství z domu na půl cesty by mohli mít nepříznivý vliv na starší děti z Vesničky. Rizika pro stávající obyvatele Vesniček převažují nad výhodami.
- **Azylový dům pro ženy.** Výzkum ukázal, že v Karlovarském kraji zcela chybí azylový dům pro ženy. Nachází se zde pouze azylový dům pro matky s dětmi a azylové zařízení pro muže. Spojení této služby s Vesničkou ale také nevnímám jako vhodné. Stejně jako u domu na půl cesty i zde existuje reálné riziko narušení života obyvatel Vesničky.

Jak ukázal výzkum, v Karlovarském kraji je nedostatek služeb pro ohrožené rodiny a děti. Otevírá se tedy velké pole působnosti pro SOS dětskou vesničku. SOS dětská vesnička v Doubí díky své poloze a volným prostorovým kapacitám může nabídnout svému okolí řadu aktivit a zároveň i přispět ke své integraci do místní komunity. Z výše uvedeného je zřejmé, že ne všechny služby je možné realizovat ve Vesničce. Je to zejména z důvodu narušení chodu Vesničky. U ostatních služeb je důležité zvážit prostorové zázemí pro ambulantní služby, aby nedocházelo k narušení soukromí dětí a matek, odborné vedení služeb a návaznost na další služby.

Závěr

Diplomová práce se zabývá problematikou rodin ohrožených sociálním selháním v Karlovarském kraji. Cílem práce bylo přiblížit sociální situaci v kraji, zmapovat síť sociálních služeb pro rodiny ohrožené sociálním selháním a zjistit s jakými nejčastějšími problémy tyto rodiny bojují. Výsledkem byly doporučení pro SOS dětskou vesničku v Doubí u Karlových Varů, které služby pro ohrožené rodiny by bylo vhodné na základě poznatků ze Studie realizovat.

Karlovarský kraj patří mezi kraje s nejnižší životní úrovní. Kraj vykazuje vyšší míru nezaměstnanosti než je celorepublikový průměr, peněžité příjmy jsou zde nejnižší z celé ČR, náklady na bydlení jsou naopak poměrně vysoké. Na základě uvedených poznatků se ani nemůžeme divit tomu, že obyvatelé Karlovarského kraje nejsou spokojeni se svými životními podmínkami a situací v místě stávajícího bydliště a z kraje často odcházejí pryč. Situace rodin je v Karlovarském kraji mírně obtížnější. Statistické údaje dokládají, že v kraji je ve srovnání s celorepublikovým průměrem více sledovaných rodin, více dětí v péči kurátorů a více dětí v ústavní výchově.

S výše uvedenými údaji korespondují problémy, se kterými se rodiny setkávají. Dotazovaní pracovníci SPOD, NNO a výchovní poradci popisují téměř identicky problémy, se kterými rodiny nejčastěji bojují. Jedná se zejména o nezaměstnanost, chudobu, zadlužení, neschopnost hospodařit s penězi, špatné bydlení, alkoholismus a drogové závislosti.

Síť sociálních služeb pro ohrožené rodiny je nedostatečná. V kraji působí čtyři neziskové organizace, které poskytují sociální služby pro ohrožené rodiny a byly zahrnuty do výzkumu. Organizace mají působnost zejména na Chebsku a Sokolovsku, na Karlovarsku poskytuje služby pro ohrožené rodiny pouze jedna NNO. Obecným problémem poskytovaných služeb je zejména dostupnost. Mnohoproblémové rodiny nemají peníze na dojíždění, někdy jim chybí i motivace pro delší cestování. Řešením je tedy zejména rozvoj terénních služeb.

Jak už bylo řečeno, výzkum ukázal, že v Karlovarském kraji je nedostatek sociálních služeb pro ohrožené rodiny a děti. Otevírá se tedy velký prostor pro aktivity Vesničky. SOS dětská vesnička v Doubí disponuje volnými prostory a má dobrou polohu, nachází se na okraji Karlových Varů a je relativně dobře dostupná. Služby by mohla poskytovat zejména v Karlových Varech a přilehlém okolí, kde se také nachází nejméně sociálních služeb pro ohrožené rodiny v rámci kraje. Karlovarský kraj je v posledních letech nakloněn rozvoji sociálních služeb, Vesnička by toho měla využít. V kraji je velká poptávka po sociálních službách pro ohrožené rodiny a děti. Musíme si ale uvědomit, že ne všechny služby je možné

realizovat ve Vesničce. Je to zejména z důvodu narušení chodu Vesničky a případného narušení soukromí dětí a matek. Služby, u kterých převažují rizika pro stávající obyvatele Vesniček nad výhodami a nejsou tedy vhodné k realizaci, patří dům na půl cesty a azylový dům pro ženy. Na základě charakteristiky Vesničky a poznatků z výzkumu vidím pro SOS dětskou vesničku v Doubí jako vhodné k realizaci následující služby pro ohrožené rodiny s dětmi: terénní sociální služby, zejména doprovázení rodin, po kterém je v kraji velká poptávka; vzdělávání rodičů zahrnující výchovu dětí, provoz domácnosti, vaření apod.; podpora sociální práce ve školách, Vesnička může iniciovat vznik pozice sociálního pracovníka ve škole a dále také školit zúčastněné profesionály v tom, jak organizovat případové konference; nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, poptávka je zejména po volnočasových aktivitách pro mládež; a asistovaný styk rodičů a dětí.

Seznam použité literatury

BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M. *Sanace rodiny*. Praha: Portál, 2008. 151 s. ISBN 978-80-7367-392-5.

BUBLEOVÁ, V. a kol. *Pěstouni mají právo na služby*. Praha: Občanské sdružení Rozum a Cit, 2007. 180 s.

BURKART, G. *Familien sociologie*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 2008. 380 s. ISBN 978-3-8252-3061-6.

CARRILIO, T. Family Support Program Development-Integrating Research, Practice and Policy. *Journal of Family Social Work*, 2001, roč. 6, č. 3, s. 53 - 78.

DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2007. 374 s. ISBN 978-80-246-0139-7.

DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986. 140 s.

EISENSTADT, N. Think Family A new approach to Families at Risk. *Family Matters*, 2011, č. 87, s. 37 - 42.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.

KOVAŘÍK, J. Posuzování potřeb ohroženého dítěte. In MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003c. s. 201 - 229. ISBN 80-7178-548-2.

KOVAŘÍK, J. Sociálněekologický model a fenomenologická tradice. In MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001. s. 248 - 250. ISBN 80-7178-473-7.

LANGMEIER, J., BALCAR, K., ŠPITZ J. *Dětská psychoterapie*. Praha: Portál, 2010. 431 s. ISBN 978-80-7367-710-7.

LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum, 1974. 397 s.

MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál, 1994b. 108 s. ISBN 80-7178-006-5.

MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994a. 98 s. ISBN 80-85282-83-6.

MATOS, Anna R., SOUSA Liliana M. How multiproblem families try to find support in social services. *Journal of Social Work Practice*, 2004, roč. 18, č. 1, s. 65 - 80.

MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny: v kontextu plánování péče*. Praha: Portál, 2010a. 182 s. ISBN 978-80-7367-739-8.

MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003c. 380 s. ISBN 80-7178-548-2.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003b. 161 s. ISBN 80-86429-19-9.

MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003a. 287 s. ISBN 80-7178-579-0.

MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál, 2010b. 351 s. ISBN 978-80-7367-818-0

MATOUŠEK, O. *Sociální služby*. Praha: Portál, 2007. 183 s. ISBN 978-80-7367-310-9.

MINUCHIN S., MINUCHIN P., COLAPINTO J. *Working with Families of the Poor*. New York: Guilford Press, 2007. 271 s. ISBN 9781593854058

PAZLAROVÁ, H., MATOUŠEK, J., MATOUŠEK, O. *Studie proveditelnosti: Služby pro ohrožené rodiny a děti ve vybraných krajích ČR*. Praha, 2010. 55 s.

PLÁŇAVA, I. Komponenty a procesy fungující rodiny a manželství. *Čs. psychologie*, 1994, roč. 38, č. 1, s. 1 - 14.

SIMON, Fritz B., STIERLIN, H. *Slovník rodinné terapie: přehled, kritika a integrace systémově terapeutických pojmů, konceptů a metod*. Hradec Králové: Konfrontace, 1995. 255 s. ISBN 80-901773-1-X.

SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2007. 219 s. ISBN 978-80-7367-250-8.

STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce, 1999. 196 s. ISBN 80-85834-60-X.

SUAREZ K., SMOKOWSKI, P., WODARSKI, John S. The process of intervention with multiproblem families: Theoretical and practice guidelines. *Family Therapy: The Journal of the California Graduate School of Family Psychology*, 1996, roč. 23, č. 2, s. 117 - 134.

VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál, 1998. 383 s. ISBN 80-7178-269-6.

Deklarace práv dítěte

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech

Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech

Standardy Quality for Children

Úmluva o právech dítěte

Všeobecná deklarace lidských práv

Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon

Ženevská Deklarace práv dítěte

Internetové zdroje

Důvodová zpráva novely zákona o sociálně-právní ochraně dětí (online). Publikováno 28.2.2011 (cit. 2011-06-19).

Dostupné z: http://www.vzd.cz/sites/default/files/Duvodova_zprava.pdf

MACELA, M., TRUBAČOVÁ, K. *Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí* (online). Publikováno 13.1.2011 (cit. 2011-06-19).

Dostupné z: <http://www.vzd.cz/sites/default/files/Prezentace%20MPSV%20novela.pdf>

Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Transformace a sjednocení systému péče o ohrožené děti* (online). Publikováno 19.1.2009 (cit. 2011-06-19).

Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/6153/19012009b.pdf>

MOJŽÍŠOVÁ, A. *Teorie a metody sociální práce*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, zdravotně sociální fakulta (online). (cit. 2011-06-19).

Dostupné z: http://charita.xf.cz/tfjcu/skripta_TAMSP.pdf

Český západ o.s. Dostupné z: <http://www.cesky-zapad.cz/>

Český statistický úřad. Dostupné z: www.czso.cz

Český statistický úřad - Karlovarský kraj. Dostupné z: <http://www.kvary.czso.cz/>

Člověk v tísni o.p.s. Dostupné z: <http://www.clovekvtisni.cz/>

Kotec o.s. Dostupné z: <http://www.kotec.cz/>

SOS dětské vesničky. Dostupné z: <http://www.sos-vesnicky.cz/>

Statistická ročenka MPSV 2008.

Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7870/rocenka_2008b.pdf

Statistická ročenka MPSV 2010.

Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/11544/rocenka_2010.pdf

Útočiště o.p.s. Dostupné z: <http://www.utociste-cheb.cz/>

Seznam příloh

Příloha č. 1: Rámcový scénář rozhovoru se sociálními pracovníky obecních úřadů

Příloha č. 2: Rámcový scénář rozhovoru s vedoucími pracovníky nestátních neziskových organizací, které v kraji poskytují služby rodinám s problémy

Příloha č. 3: Rámcový scénář rozhovoru s výchovnými poradci

Příloha č. 1

Rámcový scénář rozhovoru se sociálními pracovníky obecních úřadů

Úvodní část rozhovoru:

- Představení studie a jejího cíle
- Domluvení způsobu záznamu rozhovoru a jeho následné využití pro studii
- Ubezpečení o anonymitě a ochraně informací a využití rozhovoru pro danou studii a diplomovou práci

Témata rozhovoru:

- Jaké jsou nejčastější problémy rodin, se kterými přichází pracovníci do kontaktu?
- Jaké druhy služeb by měly v kraji vzniknout - služby v širokém smyslu, nejen dle zákona o sociálních službách? Co by pracovník/ce od nových služeb očekával/a?
- V jakých lokalitách by tyto služby byly nejvíce potřeba?
- Kolik by podle odhadu pracovníků jednotlivě navrhované služby ročně využilo rodin?

Příloha č. 2

Rámcový scénář rozhovoru s vedoucími pracovníky nestátních neziskových organizací, které v kraji poskytují služby rodinám s problémy

Úvodní část rozhovoru:

- Představení studie a jejího cíle
- Domluvení způsobu záznamu rozhovoru a jeho následné využití pro studii
- Ubezpečení o anonymitě a ochraně informací a využití rozhovoru pro danou studii a diplomovou práci

Témata rozhovoru:

- Nejčastější příčiny problémů rodin.
- Služby, které organizace poskytuje.
- Služby, které organizace plánuje zahájit a v jakém stavu je příprava.
- Překážky v poskytování stávajících služeb.
- Služby, které v rámci kraje chybí.

Příloha č. 3

Rámcový scénář rozhovoru s výchovnými poradci

Úvodní část rozhovoru:

- Představení studie a jejího cíle
- Domluvení způsobu záznamu rozhovoru a jeho následné využití pro studii
- Ubezpečení o anonymitě a ochraně informací a využití rozhovoru pro danou studii a diplomovou práci

Témata rozhovoru:

Rozhovor bude veden na téma dvou vybraných případů dětí s problémy, ve kterých hraje významnou úlohu jejich rodina. Jeden případ, kdy se situaci podařilo vyřešit. Druhý případ, který z pohledu výchovného poradce nedopadl dobře.

- Kdo se na poradce obrátil (dítě, rodič, učitel...?)
- Co byl impuls k řešení případu?
- Stručný popis případu
- Postup řešení
- Spolupracující osoby a organizace a jejich role a spokojenost se spoluprací
- Uvítali by pracovníka zprostředkujícího kontakt rodiny se školou?
- Spolupráce s rodiči
- Jakou cítili podporu ze strany vedení a kolegů?
- Jak se cítíte připravení na řešení případů, kde jsou v pozadí rodinné problémy?
- Příčiny rozdílné úspěšnosti v obou případech